

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ПОЛІТИЧНИХ НАУК

Кваліфікаційна (дипломна) робота
на тему:

**СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В
УКРАЇНІ**

Виконав:
здобувач вищої освіти
другого (магістерського) рівня
вищої освіти II курсу
спеціальності 052 Політологія
група ПЛІМ – 21
Заглада Віктор Миколайович

Науковий керівник:
докт. політ. н., професор
Юськів Богдан Миколайович

Рецензент:
д.політ.н., професор Карпчук Н.П.

Рівне – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ.....	9
1.1. Теорії «інформаціонального» і мережевого суспільства М. Кастельса.....	9
1.2. Криза представницької демократії і проблеми переходу до інформаційної демократії в умовах інтенсивного розвитку «інформаціонального суспільства».....	16
1.3. Досвід становлення «інформаціональної демократії» у розвинених країнах.....	24
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ.....	35
2.1. «Відтворення локальних держав» в умовах регіоналізації та децентралізації державної влади	35
2.2. Збільшення політичної участі громадян внаслідок розвитку інформаційно-комунікаційних технологій	42
2.3. Розвиток «символічної політики» та політики мобілізації навколо «неполітичних справ» у суспільстві	51
Висновки до розділу 2	55
РОЗДІЛ 3. CASE-ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ ВІД ПОЧАТКУ ХХІ СТ.	58
3.1. Розвиток «інформаціональної» економіки для забезпечення економічних і соціально-політичних потреб суспільства	58

3.2. Мобілізація громадянського суспільства довкола гуманітарних проблем шляхом використання інформаційно-комунікаційних технологій	63
3.3. Використання інформаційно-комунікаційних технологій під час парламентських і президентських виборів	68
Висновки до розділу 3	75
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	81

ВСТУП

Актуальність дослідження. Провідні демократичні держави в сучасному вимірі визначаються прозорими політичними системами та урядами з чіткою політичною комунікацією і прозорими механізмами прийняття політичних рішень, що забезпечується розгалуженою системою медійних інструментів. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) трансформує сучасний світ в глобальну інформаційну мережу, існування якої уможливорюються наявністю лише демократичного суспільства. Проте в сьогodнішню інтерактивну епоху суспільного розвитку традиційна демократія втрачає здатність забезпечити повноцінне політичне представництво. Натомість одним із дієвих каналів відродження та зміцнення демократичних цінностей, на наш погляд, стає інформаційна (електронна) демократія, яка дозволяє забезпечити громадянський запит на публічність політичного процесу, повну інформованість, але потребує налагодження постійної усвідомленої діалогової комунікації між державою й громадянським суспільством.

Реальне, а не формально задеклароване прагнення України до входження в європейський і світовий цивілізаційні процеси як повноправного суб'єкта вимагає побудови демократичного інформаційного суспільства. Метою Концепції розвитку електронної демократії в Україні (2017 р.) визначено формування політичних, організаційних, технологічних та ідеологічних умов розвитку електронної демократії в Україні через широке долучення громадян до комунікації, співпраці з органами державної влади, контролю за ними, участь у виробленні політики, розвиток самоорганізації та самоврядування.

На жаль, у 2021 р. за індексом демократії Україна погіршила свій результат на сім позицій, посівши 86 місце. Тому на сьогодні актуальним завданням для української держави є перехід з категорії країни з «гібридним»

політичним режимом до кола демократичних держав шляхом розвитку інформаційної демократії за кращими світовими зразками.

В сучасній політичній науці існує ціла низка концепцій та теорій інформаційного суспільства та інформаційної демократії. В Україні предметне поле наукових досліджень у рамках означеної проблематики на сьогодні в стадії активного формування. Так, представлені наукові розвідки щодо тенденцій, проблем та перспектив розвитку інформаційної демократії в Україні в умовах соціально-економічної та політичної нестабільності (А. Шуляк (Митко), О. Слободяник); особливостей упровадження електронної демократії (Л. Малишенко); проблеми впровадження локальної демократії (С. Була, К. Буря, О. Бурін, М. Цумарєв); розвиток електронної демократії (Е. Войнова) та ін. Проте досі не знайшла свого ґрунтового наукового розвитку проблема становлення інформаціональної форми демократії, що заснована на теорії інформаціонального суспільства М. Кастельса і виникає у країнах, які досягли вагомих успіхів у формуванні мережевого суспільства. Зауважимо, що й інформаціональне суспільство як концепт сучасної української політичної науки майже не має належного обґрунтування, як і немає перекладу українською мовою відомої трилогії М. Кастельса «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура». На сьогодні в доробку українських науковців (Р. Войтович, О. Городецького, Н. Капустіної, Е. Войнової, Н. Грущинської, О. Маруховського та ін.) наявні дослідження окремих складових теорій інформаціонального та мережевого суспільства. Означені вище причини і зумовили вибір проблеми магістерського дослідження.

Об'єкт дослідження – інформаціональна демократія як динамічна характеристика сучасної політичної системи України.

Предмет дослідження – структурно-функціональна характеристика процесу становлення інформаціональної демократії в Україні на початку XXI століття.

Мета дослідження – здійснити комплексний науково-теоретичний аналіз розвитку інформаційної демократії з визначенням проблем та перспектив становлення сучасного демократичного політичного режиму в Україні.

Для досягнення поставленої мети визначені наступні **завдання**:

- 1) дослідити теорії «інформаційного» і мережевого суспільства М. Кастельса;
- 2) вивчити досвід становлення «інформаційної демократії» у розвинених країнах з метою запозичення кращих практик для розвитку вітчизняної моделі демократії;
- 3) окреслити перспективи становлення інформаційної демократії в Україні відповідно до теорії М. Кастельса;
- 4) з'ясувати роль інформаційно-комунікаційних технологій у процесі розв'язання економічних, соціально-політичних, гуманітарних проблем нашої країни;
- 5) визначити тенденції використання інформаційно-комунікаційних технологій у виборчому процесі.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у процесі нашого дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Методологічною основою став системний підхід, що дозволив всебічно дослідити процес становлення інформаційної демократії в умовах сучасного інформаційного суспільства. Були використані: *методи аналізу та синтезу*, що дозволили нам охарактеризувати об'єкт та предмет дослідження; *метод систематизації* – для дослідження поточного стану наукового розроблення проблеми; *діалектичний метод* – для з'ясування сутності та змісту інформаційної демократії; *структурно-функціональний метод* – при ідентифікації найважливіших атрибутивних рис та складових «інформаційного» суспільства; *порівняльно-аналітичний метод* – при дослідженні різних типів інформаційної демократії; вивченні досвіду становлення інформаційної

демократії у розвинених країнах; виявленні ступеня ефективності використання ІКТ у виборчому процесі, в процесі мобілізації громадянського суспільства; *статистичні* – для виявлення рівня використання інструментів електронної демократії на сучасному етапі; *прогностичний метод* для виявлення перспективних напрямів і шляхів оптимізації розвитку інформаційної демократії в Україні; *абстрактно-логічний* – для узагальнення теоретичних положень, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і формування висновків та пропозицій та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному: удосконалено наукове визначення категорії «інформаційна демократія»; вперше формалізовано перспективи становлення інформаційної демократії як динамічної характеристики сучасної політичної системи України згідно критеріїв, запропонованих М. Кастельсом.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці рекомендацій, що можуть бути використані при формуванні пропозицій щодо подальшого впровадження механізмів «інформаційної» демократії в Україні, використання можливостей ІКТ у політичному процесі. Матеріали дослідження можуть бути корисними для представників органів місцевого самоврядування для популяризації серед мешканців громади механізмів локальної демократії, підвищення політичної участі громадян, а також представникам громадських та інших організацій й об'єднань, зокрема, при проведенні опитувань мешканців територіальних громад, визначенні громадської думки щодо різних аспектів упровадження «інформаційної» демократії.

Апробація отриманих результатів. Основні положення та висновки дослідження обговорювались на наукових семінарах кафедри політичних наук Рівненського державного гуманітарного університету, кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка. Проблематика магістерської роботи загалом, а також її окремі аспекти були апробовані на низці науково-практичних конференцій, зокрема:

«Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах» (м. Вінниця, 17 листопада 2022 р.); звітна наукова конференція викладачів, співробітників, докторантів, аспірантів та студентів Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне, 20 травня 2022 р.)

Структура магістерської роботи зумовлена її метою та науковими завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і літератури, що налічує 111 найменувань, з них 17 іноземною мовою. Повний обсяг роботи становить 90 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

1.1. Теорії «інформаційного» і мережевого суспільства М. Кастельса

У 60-х роках ХХ ст. розпочався якісно новий бурхливий етап еволюції концепцій й теорій інформаційного суспільства. Поняття «інформаційне суспільство» з'являється в наукових розвідках японського соціолога Й. Масуди («Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство»), австрійського (американського) економіста Ф. Махлупа («Виробництво та поширення знання у США») та ін. Проте, на думку британських авторів праці «Дослідження інформаційного суспільства» (Г. Маккей, В. Мейплз, П. Рейнольдс), найвідомішими теоретиками інформаційного суспільства стали американський соціолог Д. Белл та іспано-американський фахівець з соціології М. Кастельс. На їх думку, «саме ці двоє, більш ніж будь-хто інший, визначили і надали чітких обрисів дискусіям щодо інформаційного суспільства...» [Маскау Н., с. 21].

Якщо детально проаналізувати термінологічну складову теорій М. Кастельса, то слушним є зауваження, що він є автором теорії не «інформаційного суспільства» (information society), а «інформаційного суспільства» (informational society) або «мережевого суспільства» (network society) [т.1, с. 22], що відображено в назві одного з його наукових досліджень – «Виникнення мережевого суспільства» (The Rise of the Network Society) з відомої трилогії «Інформаційна епоха: Економіка, суспільство і культура» (The Information Age: Economy, Society and Culture), 1996–1998.

Теорія Кастельса вирізняється суттєвою новизною серед існуючих теорій інформаційного суспільства, зокрема розмежуванням понять «інформаційне» та «інформаційне». За висновками О. Городецького, різниця, безперечно, перебуває за межами лінгвістичної причинності,

пов'язаної з суфіксом -аль (-al). Обґрунтування вибору варіанту «informational society» є набагато глибшим і змістовнішим, він дає змогу вирізнити певні особливості актуального (сучасного) суспільства, що досить динамічно розвивається та істотно різниться від суспільства 60-х – початку 70-х років [Городецький О. О. Інформаціональне суспільство, с. 48].

М. Кастельс у своїх працях визначав три способи суспільного розвитку: аграрний, індустріальний та інформаціональний. Погоджуючись зі своїми колегами щодо визначальної ролі інформації в суспільстві, соціолог акцентує увагу на тому, що інформація та обмін інформацією супроводжували розвиток цивілізації упродовж всієї історії людства (для прикладу, інформація як передача знань відігравала вирішальну роль у Середньовічній Європі, яка була культурно структурованою, і певною мірою об'єднаною навколо схоластики як інтелектуальної основи), натомість «інформаціональне суспільство» будується так, що генерування, обробка та передача інформації стали основними джерелами продуктивності та влади. Дослідник визначає, що вживання ним «терміну «інформаціональне суспільство» та «інформаціональна економіка» є спробою більш точної характеристики поточного перетворення інформації та знань, важливих для наших суспільств. Проте, за його словами, нинішній зміст інформаціонального суспільства має визначатися спостереженням та аналізом» [Т1, с. 21], адже інформаціональне суспільство у всіх його історичних проявах почало формуватися лише наприкінці ХХ століття [Т1, с. 237]

Відправною точкою дослідження М. Кастельса є технологія, тому функцію фундаменту інформаціонального суспільства виконує інформаційно-технологічна парадигма, заснована на таких засадах:

- інформація виступає сировиною технології, яка впливає, насамперед, на інформацію, а не навпаки;

- ефекти нових технологій охоплюють усі види людської діяльності, оскільки інформація є інтегральною частиною будь-якої людської діяльності;

- інформаційна технологія ініціює мережеву логіку зміни соціальної реальності, оскільки морфологія мережі добре пристосована до постійно зростаючої складності взаємодій і до непередбачуваних моделей розвитку. Мережева логіка потрібна для структурування неструктурованого за одночасного збереження гнучкості;

- парадигма базується на гнучкості, коли здатність до реконфігурації стає необхідністю в суспільстві. Процеси постають не лише зворотними, але й виростає можливість модифікувати і фундаментально змінювати організації та інститути шляхом перегрупування їх компонентів. Здатність до реконфігурації – необхідна риса соціальної реальності, що постійно піддається змінам. При чому гнучкість може мати і регресивний характер, формуючи певну репресивну тенденцію, якщо ті, «хто переписує правила» завжди при владі;

- важливою характеристикою інформаційно-технологічної парадигми є конвергенція конкретних технологій у високоінтегрованій системі [Т1, с. 70–72].

Однією з ключових рис інформаціонального суспільства є специфічна форма соціальної організації, технологічні форми якої пронизують усі сфери діяльності – від домінантних (економіка, політика) до побуту. Іншою важливою рисою є мережева логіка нової структури соціальної реальності [Кірієнко, с. 206]. Постає мережеве суспільство, що твориться мережами виробництва, влади та досвіду, які формують культуру віртуальності в глобальних потоках, що пронизують час і простір. Проте М. Кастельс зауважує, що не всі соціальні виміри та інститути відповідають логіці мережевого суспільства, подібно тому як індустріальні суспільства протягом довгого періоду включали в себе доіндустріальні форми людського існування.

Мережі як форма соціальної організації існують досить давно, проте в умовах інформаційної епохи вони перетворюються на інформаційні мережі, які посилені за допомогою інформаційних технологій. Сучасні мережеві цифрові технології дарують здатність соціальним та цифровим мережам до нескінченного розширення та реконфігурації, дозволяють подолати традиційні обмеження мережевих форм організації управляти складністю понад певний розмір мережі.

М. Кастельс називає постіндустріальне суспільство «інформаціональним», вважає його «мережевим»: у ньому основні функції та процеси реалізуються за принципом мереж. Термін «мережеве суспільство» вчений увів до наукового обігу в 1996 р. Зауважимо, що теорія «мережевого суспільства», розвинена в роботах М. Кастельса, була вперше розроблена голландцем Яном Ван Дайком у книзі «De Netwerkmaatschappij» («Мережеве суспільство», 1991), який і запропонував даний термін. На думку Ван Дайка, мережевим є суспільство, що поєднує громадські і медіа-мережі, форми його простих способів організації і найбільш важливих структур на всіх рівнях розвитку (особистості, організації та громадськості) [Грущинська, с. 103].

На основі поширення електронних комунікацій на всю життєдіяльність соціуму виникає глобальна електронна комунікаційна система – Мережа (інфомагістраль, Всесвітня павутина) – система особливих відкритих структур, осередків та вузлів, здатних на основі комунікацій до необмеженого розширення в рамках цієї мережі шляхом використання аналогічного комунікативного коду.

Визначення суспільства як мережевого засноване на врахуванні факторів, які стають вирішальними: збільшення ролі інформації в житті суспільства, збільшення частки комп'ютерних комунікацій, створення глобального інформаційного (комунікативного) простору, і, відповідно, зміна самої соціальної реальності, в якій всі основні сфери життєдіяльності, ґрунтуються на «мережевій логіці» [Савельєва, с. 46].

Мережеві структури мають не вертикальні ієрархічні взаємозв'язки, а горизонтальні, з меншим рівнем управління. Соціальні структури, що мають мережеву основу дуже динамічні, відкриті для інновацій. Вони є найбільш рухливими й адаптивними форми організації, що здатні розвиватися разом зі своїм оточенням і еволюцією вузлів, які становлять мережі.

На думку М. Кастельса, мережеве суспільство має дворівневу структуру. Соціальна взаємодія в процесі прийняття важливих рішень (high-level decision-making process) відбувається в мікромережах, що базуються на спілкуванні обличчя-до-обличчя. Вони своєю чергою пов'язані з макромережами, в яких відбувається імплементація прийнятих рішень (macro-network of decision implementation). На цьому рівні взаємодію забезпечують мережі електронної комунікації [т.1, р. XXXVII].

Мережеве суспільство йде далі, ніж інформаційне, але не вичерпує всіх значень інформаціонального суспільства [т1, с. 21]. Це не чисто технологія, яка визначає сучасні суспільства, а й культурна, економічна та політична складові мережевого суспільства. Таким чином, мережеве суспільство може бути визначено як суспільна інституція. Лише одночасні зміни в економіці, культурі, політиці, державних інститутах ведуть до виникнення та функціонування мережевого суспільства.

М. Кастельс розглядає інформаційну еру як епоху глобалізації, а мережеві структури, на його думку, є одночасно і засобом і результатом глобалізації суспільства. Як зауважує дослідниця Н. Капустіна, мережеве суспільство як нова соціальна структура стає характерним для більшості держав, які засновані на новій економіці. Ця економіка капіталістична, але в новому вигляді, де знання і інформація стають ключовими джерелами продуктивності та конкурентоспроможності, де зростає роль інформації, яку необхідно швидко обробляти і ефективно використовувати [Капустіна, с. 22]. Крім того, нова економіка є глобальною економікою [Кастельс М. Інтернет-галактика, с. 99], працює як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети, процес нагромадження капіталу відбувається по

всьому світу загалом. Так, три глобальні міста – Лондон, Нью-Йорк і Токіо двадцять чотири години на добу пропускають через себе величезні потоки різноякісних даних.

Концептуальне значення має положення про те, що глобальна економіка відрізняється від світової. Глобальна економіка є особливим історичним феноменом, результатом розвитку всесвітньо-історичних процесів інформатизації та глобалізації. Глобалізація як фундаментальна складова сучасної соціоекономічної картини світу підпорядковує собі економічну діяльність у масштабах планети. Глобальна економіка формується у якості нового суб'єкта історії, основного фактора, домінуючої структури світоустрою нового тисячоліття. Та економічна система, яка не функціонує у межах глобальної економіки, приречена на деградацію.

Значний теоретичний інтерес представляє розвинена Кастельсом концепція соціального простору та часу в інформаційному суспільстві. Учений вводить поняття «позачасовий час» (“timeless time”) [т.І, с. 460] і «плинний простір» (“space of flows”) [т.І, с. 407], що є свідченням настання нової ери – інформаційної. Мережеве суспільство засноване на просторі потоків та на позачасовому часі. Місцевості позбавляються значною мірою свого географічного, історичного, економічного та культурного значення, вони реінтегруються у функціональні мережі. Простір місць замінюється простором потоків, які є виразом домінуючих у житті суспільства процесів. Інформаційне суспільство будується навколо потоків капіталу, технологій, інформації, зображення, символів, звуків. Нью-Йорк, Токіо та Лондон – це не місця, а потоки, процеси. Також у новій комунікаційній системі час стирається. Минуле, сьогодення та майбутнє можуть бути запрограмовані таким чином, що вони взаємодіятимуть одне з одним в одному повідомленні.

Мережеве суспільство кардинально трансформує систему стратифікації, де стратифікація обумовлюється якістю доступу до інформації та інформаційних технологій. Кастельс виділяє два типи сучасних

працівників: «інформаціональні працівники» і «працівники загального типу». Перший не прив'язаний до конкретного робочого місця, для нього важливою рисою є здатність до адаптації, вміння навчатися і перекваліфіковуватися за потреби. Для другого типу працівників, які прив'язані до місця роботи, не є гнучкими, важливою є впевненість у тому, що вони збережуть робоче місце, вони готові щодня виконувати одну і ту ж роботу, використовуючи колись отримані навички. Натомість, інформаціональні працівники не просто можуть змінюватися, вони жадають цих змін [Капустіна, с. 23]. Крім того, в зв'язку з можливостями, наданими мережею Інтернет і мобільними безпроводними пристроями, зростанням гнучкості робочої сили, зникає і просторово-географічна залежність. Доступність і поширеність нових технологій викликала зростання числа працівників вільних професій, людей, які працюють не за наймом.

Щодо сучасної політичної площини, то у світі відбувається поступове розмиття кордонів держав і суверенності, що теж є результатом глобалізації ринків і капіталів. М. Кастельс вважає, що з'являється нова форма держави – мережева держава, яка поступово замінює роль національної держави: «держави не зникають, але вони глибоко трансформуються у своїй структурі та практиці», – зауважує дослідник [Кастельс М. Інтернет-галактика, с. 163].

Місце національної держави, яка втрачає свій статус центрального актора політики, займається наднаціональною політичною (або бізнесовою) організацією, що перебирає на себе частину її функцій (і, відповідно, частину її суверенітету). У ході цього не завжди враховуються автентичні інтереси національної держави.

Держава втрачає суверенітет у вигляді кордонів, оптимальним варіантом її збереження є трансформація кордонів реальних у кордони віртуальні – мережеві. Прикладом такої мережі в політичній сфері може виступати Європейський союз з його складною інституційною структурою.

За висновками О. Городецького, кастелівська теорія інформаціонального суспільства – це перманентний продукт генезису

постіндустріалізму, його своєрідна актуальна версія, орієнтована на ретельний аналіз суперечливого глобального світу та виявлення наріжних тенденцій його функціонування й розвитку [Городецький О. О. Глоб, с. 111].

Інформаційне суспільство, породжене інформаційною ерою, не варто оцінювати як щось виключно позитивне: з одного боку, розвиток інформаційно-комунікативних технологій зробив світ більш консолідованим, а з іншого, йде активний процес його соціального розшарування та фрагментації.

1.2. Криза представницької демократії і проблеми переходу до інформаційної демократії в умовах інтенсивного розвитку «інформаційного суспільства»

Сучасні науковці відмічають, що криза демократії, яка має численні ознаки стрімкого наростання, у сьогоденному глобальному світі стала однією з чільних домінуючих тем світового філософсько-політичного дискурсу.

М. Кастельс переконаний, що «ми є свідками глибокої кризи моделі демократії, яка була наріжним каменем стабільності та ввічливості в останні півстоліття» [Rupture]. У другому томі «Інформаційної епохи» під назвою «Влада ідентичності» («The Power of Identity») М. Кастельс пише: «Ми є свідками фрагментації держави, непередбачуваності політичної системи та політиків. Політична свобода все ще може існувати, оскільки люди продовжуватимуть за неї боротися. Але політична демократія, задумана ліберальними революціями XVIII століття, і, як розповсюдилася по всьому світу в XX столітті, стала порожньою оболонкою. Не те, що це була просто «формальна демократія»: демократія живе в цих самих «формах», таких як таємне, загальне виборче право та повага громадянських свобод. Але існуюча партійна система і нинішній режим застаріли як адекватні механізми політичного представництва в мережевому суспільстві. Люди це знають і

відчувають, але вони також знають у своїй колективній пам'яті, наскільки це важливо перешкодити тиранам зайняти зникаючий простір політичної демократії» [т.2, с. 414].

Ця ідея набула свого подальшого розвитку і в новому дослідженні М. Кастельса «Розрив: криза ліберальної демократії» («Rupture: The Crisis of Liberal Democracy») (2018) []. Аналізуючи цю працю, соціолог М. Дей відмічає, що «сьогоднішній політичний сценарій, для автора, характеризується «розривом стосунків між тими, хто керує, і керованими» (р. 4). Розрив фокусується на відсутності довіри до політичних інституцій, таких як уряди, як до серцевини кризи ліберальної демократії, яка делегітимізує традиційні моделі політичного представництва» [Day M]. Ця широкомасштабна криза легітимності спричинила низку драматичних змін на глобальному політичному ландшафті як-от: як несподіване обрання Дональда Трампа, Brexit, занепад традиційних політичних партій і обрання політичного аутсайдера Е. Макрона у Франції, трансформація політичної системи в Іспанії (включаючи сепаратистський рух у Каталонії), піднесення крайніх правих у Європі й націоналістичні виклики, які загрожують Європейському Союзу.

У сучасному науковому термінологічному полі сформульоване визначання представницької демократії як однієї із форм вираження волі народу (народного суверенітету), яка передбачає оптимально ефективну процедуру прийняття владно-політичних рішень демократично обраними представницькими органам (що діють з урахуванням волі народу) [Ковальчук, с. 163]. Тому слушною, на наш погляд, видається думка М. Кастельса про те, оскільки представницька демократія своїм логічним підґрунтям має поняття суверенної одиниці, розмивання меж суверенності веде до невизначеності у процесі делегування волі народу [Кастельс т.3, с. 383].

Основними чинниками та причинами кризи представницької демократії стали зростаючий вплив нових ІКТ, посилення кризи політичної системи,

послаблення впливів політичних партій, падіння легітимності політичної влади, зростання кризи довіри громадян, збільшення кількості гучних політичних скандалів, поширення політичної корупції та ін.

Українські науковці також поділяють думку щодо кризи представництва в сучасному світі. В. Шамрай зазначає, що осердя сучасної кризи демократії полягає у кризі політичної участі громадян у процесі управління та взагалі здійснення владних функцій. Тому це передусім є кризою представницької форми демократії [Шамрай, с. 108]. Я. Богів пише: «Представницький тип демократичного врядування часто стає об'єктом критики з боку наукового співтовариства як такий, що не здатен забезпечити свободу та рівність громадян, а отже, і реалізацію народного суверенітету» [Богів, с. 245].

У Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи «Демократія в Європі: криза та перспективи» (2010 рік) зазначено, що «представницька демократія повинна укріплюватись як процес, у межах якого всі люди, а не лише громадяни, залучені до ведення державної політики на місцевому, регіональному, державному та європейському рівнях» [Democracy in Europe].

В означеному документі фіксується занепокоєння, що попередні симптоми кризи демократії підсилюються нещодавньою світовою економічною кризою (глобальна фінансова криза 2008 р., яка, за визначенням аналітиків, стала найгіршою з часів Великої депресії). Як зауважує дослідниця В. Шамрай, Резолюція ПАРЄ «чітко визначає гетерогенні симптоми кризи», у ній «у знятому вигляді присутні результати теоретичного осмислення кризи сучасної демократії» [Шамрай, с. 108]. Означено прояви кризи демократії: відсутність необхідного міжнародного регулювання та співпраці для протистояння викликам глобалізації, відсутність політичного контролю над фінансовими інтересами; висока централізація прийняття рішень у виконавчій владі у поєднанні зі слабким парламентським контролем, недостатньою прозорістю та відсутністю можливостей для участі громадян, що посилює недовіру людей до демократичних інститутів і якості

демократії, їхнє відчуття безсилля та розчарування; концентрація влади та грошей, а в деяких державах-членах Ради Європи також надмірна концентрація медіа-ресурсів у руках невеликого кола осіб; відсутність інтересу до поточних інституціоналізованих процедур демократії та криза представництва (різке падіння явки на виборах у більшості європейських країн); посилення в умовах кризи популістських та екстремістських рухів, політики ідентичності та націоналістичної риторики; майже необмежений збір персональних даних державними органами, та приватними компаніями, що загрожує особистій свободі та недоторканності приватного життя – передумовам вільної участі в демократичних процесах [Democracy in Eu].

Сукупність цих ознак вказує, по суті, на деградацію народовладдя, його поступове перетворення на декларативну декорацію, коли влада здійснюється від імені народу, але майже без участі народу. Сьогоднішня криза є кризою представницької демократії, за якої значно зменшується, а почасти і майже зовсім нівелюється реальна участь громадян у прийнятті суспільно значущих рішень. Асамблея ПАРЄ підкреслила, що представництво більше не може бути єдиним проявом демократії; останній також має бути розвинений за межі репрезентації, для прикладу, за допомогою таких засобів, як включення елементів прямої демократії в процес прийняття рішень; розвиток нової культури громадянської та політичної відповідальності на основі прозорості та підзвітності влади тощо. Наголошується, що право брати участь у веденні державних справ на місцевому, регіональному, національному чи європейському рівнях є правом людини та фундаментальною політичною свободою.

Схожі «симптоми» кризи демократії в Україні зафіксовані в Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні» (2010 рік), зокрема акцент робиться на недовірі учасників виборів до чесності проведення та організації (місцевих) виборів, при цьому зауважується, що довіра до процесу організації виборів є вкрай важливою для їх демократичної природи [Функціонування дем...].

На необхідності запровадження законодавчих механізмів чи різноманітних моделей, які сприятимуть участі громадськості наголошується і у звіті Генерального Секретаря Ради Європи за 2015 рік: в деяких країнах «як модель, так і заклади, відповідальні за надання громадських консультацій та загальну участь громадськості, є малоефективними та часто існують скоріше формально». У «найгірших випадках» уряд намагається «контролювати громадські ініціативи» [Стан демократії, прав людини].

Форми демократії, будучи детермінованими системними, інтегративними ознаками суспільства та технологіями суспільного виробництва, «перебирають» на себе ті засадничі характеристики, що формують сфери виробництва, соціальних відносин та культури. З огляду на це можна визначати, що представницька демократія є демократією індустріального способу розвитку, для якого характерні долання локальності попереднього аграрного суспільства, упровадження масовості в процес організації соціального життя.

В інформаціональному суспільстві актуалізуються зовсім інші, протилежні системні ознаки: демасофікація, персоналізація та локалізація, попри те, що суспільство стає одночасно інформаціональним і глобальним [Городецький Глобалізація, с. 116]. Масовість заперечується мозаїчністю, яка, як загальний принцип організації інформаціональних суспільств, стосується усіх проявів життєдіяльності людини.

У мережевому/інформаційному суспільстві існує проблема з неможливістю традиційних інститутів представництва відобразити різноманітні інтереси нових соціальних груп, і таким чином йдеться про відсутність широкого доступу громадян до процесу прийняття політичних рішень. Зокрема, партії, що завжди позиціонувалися у якості традиційного інституту представництва інтересів громадян, не в повній мірі виконують функції посередника між ними і владою [Савельєва, с. 125]. Суттєве зниження ролі масових партій, виникнення десятків нових, які декларують

наближеність до локальних соціальних утворень, є ознакою демасофікації у сфері політичної комунікації.

М. Кастельс слушно зауважує, що «боротьба за владу завжди є битвою за думки людей». Інформаційна ера характеризується саме революцією в сфері інформації та комунікаційних технологій. Нову форму політики, яка виникла в останні десятиліття, дослідник концептуалізував як інформаціональну політику, яка перебуває в центрі процесів, за допомогою яких розподіляється і здійснюється влада в нашому суспільстві. Політика в мережевому суспільстві – це насамперед медіа-політика [Castells M. Preface to the 2010 Edition of *The Power of Identity*, с. XXXII].

Одним із потенційних шляхів подолання проблем представницької демократії як форми реалізації народного суверенітету є запровадження інформаціональної демократії, сутність якої полягає у створенні «локальних держав», що виникають внаслідок децентралізації та регіоналізації національних держав, запровадженні «е-уряду» й «е-самоврядування», проведенні «е-виборів», «е-референдумів» й ін. [Марухов, с. 6].

Зауважимо, що у нашому дослідженні ми розглядатимемо як складові інформаціональної демократії різні форми інформаційної демократії, виокремлені за інструментальною ознакою, використовуючи класифікацію, запропоновану А. Шуляк: «теледемократію», «кібердемократію», «віртуальну демократію», «е-демократію», «цифрову демократію», «он-лайн демократію», «Інтернет-демократію», «мережеву демократію» тощо. На думку науковиці, ці поняття пов'язані з заходами щодо підвищення політичної участі громадян з метою їх об'єднання та їхніх представників у владі саме через нову інформацію та комунікаційні технології [Шуляк англ, с. 198].

Інформаційну демократію як спосіб подолання кризи демократії підтримує й американський дослідник Д. Шалер, який зазначає, що «поява комп'ютерних інформаційних мереж здатна з плином часу подолати головну причину розвитку кризи представницької форми демократії – можливість

регулярних зборів всіх громадян держави для вирішення нагальних питань» [Митко, с. 20].

При цьому інформаційна демократія аж ніяк не замінює пряму чи представницьку. Бельгійський дослідник У. Ван Рансб'юк наголошує, що електронна демократія – це не лише вибори, а набагато більше – залучення людей до дискусій і дебатів, він висловлює сподівання зробити «представницьку демократію більш представницькою» [Menke M. E-Democracy].

У широкому трактуванні інформаційна демократія є ідеальною гіпотетичною моделлю політичної складової майбутньої цифрової епохи, заснованою на цінності інформації в поєднанні з «соціалізованими» технологіями автоматизації і комунікації [Слободяник]. Зазвичай, інформаційна демократія пов'язується з такими механізмами як «електронне урядування», «електронне голосування», «електронна держава».

У Концепції розвитку електронної демократії в Україні (2017 р.) термін «електронна демократія» трактується як форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій в демократичних процесах, що дає змогу: посилити участь, ініціативність та залучення громадян на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні до публічного життя; поліпшити прозорість процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів; поліпшити зворотну реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень [].

Віденський центр демократії визначає електронну демократію як «впровадження та підтримку демократичних процесів за допомогою цифрових інформаційних і комунікаційних технологій», починаючи від соціальних мереж і закінчуючи платформами, спеціально створеними для публічних консультацій. Центр демократії також розрізняє електронний

уряд, наприклад, заміну візитів до органів влади цифровими інструментами, електронну участь, таку як онлайн-петиції чи дискусійні форуми, та електронне голосування [Case Study].

На основі аналізу концепції мережевого суспільства Е. Войнова визначає електронну демократію як глобальну вебмультимережу, вузлами якої є політичні актори (громадяни, групи інтересів, еліти, політичні партії, громадські організації та державні установи), котрі пов'язані між собою потоками онлайн-повідомлень, вміст яких сприяє формулюванню політичного порядку денного й розгляду спірних питань на основі громадської думки, що формується в рамках раціонального й аргументованого публічного дискурсу, спрямованого на досягнення консенсусу, встановлення взаємної довіри й забезпечення прав людини [Войнова, с. 17].

Зростання інтересу до електронної демократії останнім часом посилилося у зв'язку з пандемією коронавірусу, яка, з одного боку, призвела до масштабного обмеження демократичних прав і свобод, а з іншого – послужила поштовхом для сприяння демократичним інноваціям. На базі цифрової платформи CitizenLab, заснованої у 2015 р. бельгійським підприємцем Ван Рансбеком, було проведено перший в історії цифровий референдум в жовтні 2019 р. у бельгійському регіоні Фландрія, на якому вирішувалося, чи має місто Кортрейк запровадити неділю без автомобіля [Case Study].

У мережевому суспільстві онлайн-комунікація, виконуючи роль системоутворювального чинника, детермінує закономірності функціонування електронної демократії, при цьому не змінює сутності демократичних процесів.

1.3. Досвід становлення «інформаційної демократії» у розвинених країнах

На початку ХХІ ст. у багатьох розвинутих країнах світу в якості моделі системної, суспільно-державної організації утверджується інформаційна демократія.

На думку О. Маруховського, «інформаційну» демократію можна охарактеризувати як таку: а) що виникає й існує в країнах, які досягли вагомих успіхів у формуванні мережевого суспільства; б) де починає працювати «інформаційна економіка», яка дає можливість більш ефективно забезпечувати економічні та соціально-політичні потреби суспільства; в) що спирається на найновітніші інформаційно-комунікаційні технології, які, з одного боку, суттєво обмежують функції й повноваження держави, а, з іншого – створюють реальні умови для швидкого отримання будь-якої інформації та забезпечення інтерактивних зв'язків між політичними акторами [Марух., с. 13].

Політична наука та політична практика на сучасному етапі пропонує застосовувати методикку ідентифікації інформаційного способу розвитку країн на основі кореляції її економічних, соціальних і політичних показників з універсальним індексом глобалізації. Обчисленням індексу глобалізації, починаючи з початку ХХІ ст., окремо для кожної країни займаються авторитетні наукові організації, для прикладу, Швейцарський економічний інститут спільно з Федеральним швейцарським технологічним інститутом – KOF Globalization Index []. Індекс вимірює економічні (іноземні інвестиції, інвестиційні обмеження, міжнародні інвестиційні угоди та ін.), соціальні (особисті контакти, інформаційні потоки, культурна глобалізація, громадянські права, гендерна рівність, рівень освіти тощо) та політичні (кількість посольств, міжнародних неурядових організацій, участь в миротворчих місіях ООН, членство в міжнародних організаціях і міжнародних договорах тощо) аспекти глобалізації, на основі яких

створюються обґрунтовані рейтинги країн щодо їх присутності та ролі в системі глобального світового порядку.

Погоджуємося із слушним зауваженням О. Городецького, який зазначає, що навіть найрозвиненіші у технологічному вимірі країни сучасного світу навряд чи можна безапеляційно віднести всіма їх органічними частинами виключно до інформаційного середовища (хіба – за ключовими ознаками), оскільки будь-яка з таких країн певними структурними рисами ідентифікується часто із суспільством індустріальним, містить такі соціальні явища і процеси, що за своєю природою далекі від інформаційного способу розвитку і пов'язані, скажімо, з функціональною неграмотністю дорослої частини населення, районами соціальної бідності і тощо [Город. глобал, с. 112–113].

Однією із успішних на сьогодні моделей інформаційного суспільства є фінська, яка являє собою відкрите соціально контрольоване суспільство, що розвивається на базі соціального суспільства. За рейтингом 2019 р. за загальним KOF Globalization Index (87,68) Фінляндія займала 9, де-факто (83,52) – 14, де-юре (91,74) – 4 місце у світі [], маючи одні з найнижчих рівнів соціальної несправедливості та функціональної неграмотності.

Своєрідність фінської моделі інформаційного суспільства (в кастелівській теорії – інформаційного та мережевого) пов'язана з кількома аспектами. По-перше, Фінляндія, будучи однією з найбільш конкурентоспроможних світових економік і одним із найтехнологічніших суспільств, різко контрастує з моделлю Кремнієвої долини чи досвідом азійських країн. За визначенням М. Кастельса та П. Хіманена, в історії моделі Nokia (відомої транснаціональної корпорації в галузі комунікаційних та мережевих технологій) як в дзеркалі відображається перетворення самої Фінляндії з індустріальної в інформаційну економіку [Кастельс М, Хіманен П, с. 36] і створення т. зв. Мобільної долини.

Фінська держава діє як інструмент сприяння технологічним інноваціям. Вона відіграє важливу роль у визначенні напрямів економічного розвитку, не

застосовуючи механізми бюрократичного контролю. Сукупна ринкова вартість фінських компаній, де провідним на той момент став ІТ-сектор, з 1996 по 200 рр. зросла на 894 % [Кастельс М, Хіманен П, с. 30]. В основі фінської інформаційної економіки лежить її виключна роль виробника інформаційних технологій (їх частка у ВВП на сьогодні становить близько 45 % [Митко мон., с. 174]). Фінляндія є світовим лідером по зайнятості населення в діяльності, що має відношення до ІКТ. Цей кластер перетворився на найбільш динамічний і конкурентоспроможний експортний сектор.

По-друге, важливу роль у Фінляндії відіграє держава добробуту, яка є одним із ключових факторів, що сприяють зростанню економіки нового типу на стабільній основі. Основними елементами фінської держави добробуту є безкоштовна освіта (від дитячого садка до вищих навчальних закладів), низька вартість медичних послуг, соціальний захист на основі трансферу доходів. Для підтримки держави добробуту необхідний високій рівень оподаткування. Так, у Фінляндії діє традиційна для Євросоюзу система оподаткування, де відносно високі податки стягуються за прогресивною ставкою по мірі зростання доходів. Крім податку на прибуток, сплачується податок на приріст капіталу, податок на переведення активів, муніципальний податок на доходи у Фінляндії та ін. Незвичними є такі податкові платежі, як церковний збір або збір на суспільне мовлення. Сукупне надходження податків до бюджету в 2021 р. склало 65,6 млрд євро (при чисельності населення 5,5 млн) [Податки в Фінляндії]. Проте, як зауважують М. Кастельс та П. Хіманен, до тих пір, поки продуктивність і конкурентоспроможність зростають швидше податків і поки населення визнає блага, які отримує у формі соціальних послуг та якості життя, високий рівень оподаткування не перетворюється на економічну проблему [Кастельс М, Хіманен П, с. 182].

По-третє, Фінляндія, динамічно інтегруючись в систему глобальної економіки, будучи повноправним членом європейських інститутів, утверджує власну культуру, унікальну мову й національну ідентичність. Ці фактори слугують джерелами легітимізації активної ролі держави. Базисом

фінської національної ідентичності є уявлення про Фінляндію як про нейтральну країну між Сходом і Заходом, західної демократії, держави добробуту Північних країн, частково об'єднує східні і західні традиції, спирається на особливу національну культуру. Ідентичність проектується в майбутнє і породжує у фінів відчуття гордості за колективний успіх своєї держави як передового інформаціонального суспільства.

Щодо політики фінського нейтралітету (з 1995 р., коли Фінляндія вступила до ЄС, – позаблоковості), який з середини ХХ ст. був основою зовнішньої політики та політики безпеки держави, то останні події, пов'язані з початком повномасштабної війни Росії проти України, підштовхнули Фінляндію розпочати процес вступу до Північноатлантичного альянсу. При цьому підтримка населення була такою високою, що, за словами президента Фінляндії Саулі Ніїністьо, навіть не було «необхідності у проведенні референдуму» [Гриценко].

У контексті розвитку політичної культури Фінляндію можна назвати країною консенсусу, основними принципами якого виступають представницька демократія і муніципальне самоврядування в поєднанні з просуванням демократії як організації політичних відмінностей, системи ринкової економіки в поєднанні з державними структурами добробуту, цінностями і цілями як організацією економічної різноманітності [Кирилюк, с. 34].

Розвиток інформаціонального суспільства створює підґрунтя для розвитку інформаціональної демократії, зокрема в Фінляндії помітних успіхів досягнуто в сфері у розвитку технократичної моделі інформаційної демократії, яка реалізується через технології е-демократії та теле-демократії. Були розроблені програми «Фінський шлях до інформаційного суспільства», Програма розвитку інформаційного суспільства та Стратегія розвитку інформаційного суспільства до 2015 року. Завданням останнього документу було визначено розвиток так званого феномену Фінляндії шляхом: реформування структур державного управління; впровадження

високошвидкісних мереж передачі даних; стимулювання постійної освіти; реформування трудового законодавства; реформування системи інновацій; поширення новітніх технологій серед малого та середнього бізнесу; участь у міжнародних програмах. Зауважимо, що фінська електронна петиція як інструмент електронної демократії, набравши необхідну кількість прихильників-підписантів, автоматично набуває статусу пріоритетного законопроекту, який розглядається парламентом.

Ще одним яскравим прикладом успішного розвитку інформаційної демократії в Європі є Естонія, яка змінила ієрархічний підхід до державотворення на мережевий, який дозволяє ухвалювати державні рішення за підтримки стейкхолдерів та суспільства. Мережева структура передбачає ефективний зворотний зв'язок. Публічне обговорення новацій дає змогу почути думку громадськості та представників бізнесу. Керівник розвитку урядової програми Естонії e-Residency на зовнішніх ринках О. Воронков відзначив: «Естонія першою реалізувала концепцію електронної держави, яка не лише позитивно впливає на економіку країни, а й дозволяє створити мережеву структуру суспільства» [Воронков].

Дієвість електронної держави в Естонії засвідчується такими фактами: 99% населення регулярно користується Інтернетом; Естонія посіла перше місце в Індексі цифрового розвитку; 99% державних послуг доступні онлайн 24/7 [сайт]. Уряд Естонії щорічно визначає пріоритети інформаційної політики і затверджує план дій. У 2019 р. в країні працювало 3700 ІТ-компаній, які генерували близько 7% ВВП. Крім того, за показником кількості успішних стартапів Естонія лідирує у світі: 550 успішних стартапів або 40 проектів на тисячу населення [Підгайна].

Цифрові інструменти в Естонії почали впроваджуватися в 1996 р. Сьогодні ефективно використовуються такі з них, як:

- e-Cabinet meeting (база даних і планувальник для оптимізації процесів прийняття державних рішень);

- X-Road (основа електронної Естонії, що дозволяє інформаційним системам державного та приватного секторів країни об'єднуватися та працювати в гармонії);
 - e-ID та цифровий підпис;
 - i-Voting (електронне голосування);
 - Cyber security (у Таллінні, розташовані Спільний центр передового досвіду кіберзахисту НАТО та IT-агентство ЄС);
 - e-health (сфера охорони здоров'я);
 - Public services green paper (забезпечує краще розуміння потреб суспільства та чітке визначення цілей і принципів розвитку електронних послуг);
 - e-Residency (формування першої цифрової нації для громадян світу; кількість електронних резидентів та їх бізнесу неухильно зростає);
 - World's first data embassy (забезпечення цифрової безперервності естонської державності, по суті, Естонія є першою країною в хмарних технологіях);
 - NIS x-Road consortium (Естонія спільно з Фінляндією є піонерами рішень для транскордонного електронного урядування);
 - Remote Verification for Notaries (вчинення нотаріальних дій за допомогою онлайн-платформи верифікації особи) та ін.

В Естонії в жовтні 2005 р. з метою збільшення загальної явки виборців, зокрема, молоді, впровадження більш зручного способу електоральної участі в умовах інформаційного суспільства на місцевих виборах вперше була застосована система електронного голосування, якою скористалися 1,85 % громадян (майже 10 тис.) при загальній явці 47,4%. Сьогодні е-голосування відбувається на всіх рівнях виборів – муніципальних, виборах в Європарламент та референдумах. На парламентських виборах 2019 р. 74,2 % виборців голосували онлайн [Губарева].

Ключовим принципом успішного функціонування електронної держави є доступність мережі Інтернет (в Естонії доступ до інтернету закріплений як соціальне право людини). Для його забезпечення естонський уряд в середині 1990-х зробив пропозицію приватним консорціумам мобільних операторів та інтернет-провайдерів щодо компенсації 90 % витрат на будівництво мережі. Зараз 99% населення мають доступ до фіксованого і мобільного інтернету. Не менш важливими є принципи конфіденційності (доступ до інформації про особу є тільки у певного кола чиновників і є обмеженим) та прозорості (у своєму акаунті громадянин бачить, хто і коли запитував інформацію про нього). Були випадки втрати роботи держслужбовцями через зайву «допитливість».

Світовим лідером у впровадженні інформаційної демократії, без сумніву, є США, де вперше з'явився термін «електронна демократія». Сьогодні тут успішно функціонує низка інструментів е-демократії, а саме: е-урядування, е-голосування, е-суд, е-петиції та ін.

Технологічним розсадником інновацій в США стала Кремнієва долина, яку М. Кастельс вважає «такою собі колискою нової промисловості». Наріжним каменем підприємницької культури Кремнієвої долини та всієї Інтернет-галузі стала реалізація потенціалу перетворення сили інтелекту на засіб одержання прибутку» [Кастельс М. Інтернет-, с. 54–55]. Сьогодні тут зосереджені такі бренди-гіганти, як Intel, AMD, Oracle, Apple, Cisco, пошукові інтернет-системи Google і Yahoo!, інтернет-аукціон eBay тощо.

Науковцями була розроблена «модель Кремнієвої (Силіконової) долини» – модель формування інформаційного суспільства, яка розвивається на ринкових засадах й орієнтована, передусім, на надання послуг населенню й бізнесу. При цьому формується дуже нестабільна модель суспільства з високим рівнем протиріч, а сам феномен Кремнієвої долини викликає ненависть в антиглобалістів.

У 1993 р. в США було прийнято програму «Національна інформаційна інфраструктура: план дій», де цитувалися слова Т. Джефферсона про те, що

«інформація – це валюта демократії». Крім того, в документі йшлося, що інформаційна інфраструктура дозволить американцям «побудувати більш відкриту та засновану на участі демократію на всіх рівнях влади» [The National Information Infrastructure].

З початку XXI ст. в США триває четвертий етап розвитку та впровадження електронної демократії. Вважається, що сам термін «е-демократія» походить від назви відомого американського незалежного Інтернет-форуму «Міннесота Е-Демократія» (Minnesota E-Democracy), який з часом трансформувався у сайт «E-Democracy.org», який «позиціонує себе як піонерський проект у сфері е-демократії» [Васильєва, с. 34]. Розробники сайту зазначають: «Наша місія полягає в тому, щоб використовувати силу онлайн-інструментів для підтримки участі в суспільному житті, зміцнення спільнот і розбудови демократії» [].

З початку 2000-х рр. у США можливе голосування з використанням електронних машин для голосування, які є частиною кіберпростору. Проте недовіра певних груп суспільства до електронного голосування посилює кризу демократії. Одним із важливих заходів у розвитку інформаційної демократії є питання безпеки електронного волевиявлення громадян. Загрозу становлять спроби хакерів проникнути у виборчий процес, зокрема як це робили російські хакери під час президентських виборів 2016 р. У 2017 р. деякі штати почали повертатися до практики паперових бюлетенів. Інноваційним рішенням в контексті безпеки стало використання в 2020 р. у штаті Юта технології блокчейн (застосунок Voatz) під час виборів президента [Utah County].

Водночас бурхливий розвиток ІКТ загрожує перетворенню Інтернет-мережі на інструмент пропаганди, що не завжди сприяє демократії. На цьому наголошує відомий філософ та політолог Ф. Фукуяма: «Ми перейшли від сприйняття інтернету як засобу поширення демократії до розуміння того, що інтернет може бути ворогом демократії. На Заході ... є дві великі американські компанії (очевидно, Google та Facebook), які врешті

контролюють більшість об'ємів інформації в інтернеті». Він зауважує, що вони не є ворожими по відношенню до демократії, проте й не завжди підтримують її. «У них є бізнес-модель, якій потрібні суперечності», – констатує науковець [Гончарова].

Варто зауважити, передовий досвід США у розвитку та функціонуванні інформаційної (електронної) демократії позитивно позначився на процесі формування цієї системи в країнах Західної Європи та Прибалтики.

Висновки до розділу 1

Отже, відповідно до концепції, розробленої М. Кастельсом, сучасне суспільство, перебуваючи під впливом глобалізаційних та інформатизаційних процесів, є «інформаціональним» та мережевим. На відміну від інших теорій інформаційного суспільства, в основі яких лежить оцінка провідної ролі інформації в сьогоdnішньому світі, в «інформаціональному» суспільстві завдяки новим технологічним умовам генерування, обробка та передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності, влади й досвіду. Таким чином, увага акцентується на структурній реорганізації у виробничих відносинах, відносинах влади та відносинах досвіду. В основі «інформаціонального» суспільства лежить інформаційно-технологічна парадигма, яка трансформує «матеріальну» культуру людства. В таких умовах змінюється зміст простору і часу: простір місць стає простором потоків, а категорія «час», по суті стирається, стаючи «позачасовим часом».

У концепції М. Кастельса теорія «мережевого суспільства» є однією зі складових цілісної теорії інформаціонального суспільства, де всі функції та потоки реалізуються за принципом мереж. Мережеве суспільство є новою соціальною структурою інформаціонального суспільства, побудованою на горизонтальній системі комунікації, яка характеризується відсутністю жорсткої структури, гнучкістю, адаптивністю, підвищеною здатністю до самоорганізації та реконфігурації. Таке суспільство уможливилось завдяки

інформаційно-комунікаційній революції, коли влада інформаційних потоків домінує над потоками влади. Мережеве суспільство виникає і існує в результаті одночасних змін в економіці, культурі, політиці, державних інститутах. Мережеве суспільство детермінує виникнення мережевої держави, яка поступово втрачає реальні і набуває віртуальних кордонів (як приклад, Європейський Союз).

Наслідком розвитку мережевого суспільства стає криза представницької демократії, що має глобальний характер і пов'язана з низкою причин, як-от: зростаючим впливом ІКТ, падінням легітимності політичної влади, зниженням рівня довіри громадян, політичними скандалами, політичною корупцією тощо. Один із шляхів подолання кризи представництва М. Кастельс вбачає у розвитку інноваційної моделі інформаціональної демократії, яка більшою мірою відповідає політичним запитам інформаційного суспільства. Умовами становлення інформаційної демократії є: розвиток у державі мережевого суспільства; «інформаціональної економіки», яка уможливорює більш ефективно забезпечення економічних та соціально-політичних потреб суспільства; активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій.

Інформаційна демократія може розглядати як ідеальна гіпотетична модель політичної організації світу, заснована на цінності інформації в поєднанні з «соціалізованими» технологіями автоматизації і комунікації.

Вивчення міжнародного досвіду впровадження інформаціональної демократії засвідчило, що на сьогодні не існує еталонної моделі «чистої» інформаціональної демократії. Навіть країни з високим рівнем технологічного розвитку не завжди за всіма критеріями відповідають інформаціональному суспільству. Для побудови української моделі інформаціональної демократії корисним може бути досвід Фінляндії, яка досить швидко перетворилася на світового лідера у виробництві інформаційних технологій, зберігши орієнтацію на забезпечення соціальних потреб населення, а також Естонії, яка, маючи спільне з Україною радянське

минуле, на сьогодні є яскравим прикладом успішного розвитку інформаційної демократії не лише в Європі, а й у всьому світі.

РОЗДІЛ 2. ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

2.1. «Відтворення локальних держав» в умовах регіоналізації та децентралізації державної влади

М. Кастельс у своїх концепціях констатував зниження статусу держави та ознаки кризи представницької демократії. Сучасна держава множить у формі місцевих та регіональних урядів, які покривають світ мозаїкою своїх проектів, створюють свої електорати та ведуть переговори з націями, національними урядами, мультинаціональними корпораціями та міжнародними агентствами. На його думку, епоха глобалізації економіки є також епохою локалізації політики. Те, чого бракує місцевим і регіональним урядам у владі та ресурсах, заповнюють гнучкістю та мережевою діяльністю. Останні є єдиною відповідністю, якщо така існує, динамізму глобальних мереж благ та інформації [Т1, с.505–506]. Глобалізація капіталу, збільшення кількості сторін, представлених в інститутах влади, а також децентралізація владних повноважень та перехід їх до регіональних та локальних урядів створюють нову геометрію влади, можливо, породжуючи нову форму держави – мережеву державу [Кастельс т.3, с. 383].

У свою чергу, формування мережевого суспільства стає детермінуючим чинником у поглибленні кризи представницької та становленні інформаційної демократії. Ці процеси є взаємопов'язаними і мають характер об'єктивних глобальних тенденцій. М. Кастельс, всебічно проаналізувавши причини (розглянуті нами у попередньому розділі) і наслідки кризи представницької демократії, розробив рекомендації щодо її подолання, чим обґрунтував причинно-наслідковий підхід виникнення інформаційної (інформаційної) демократії.

Покладаючи надії на реконструкцію демократії, М. Кастельс, вбачаючи, що «зародки нової демократичної політики численні, і

різноманітні по всьому світу», визначає три тенденції, на його думку, «особливо актуальні для майбутнього інформаційної політики». Перша тенденція – «відтворення локальної держави» [Т.2, с. 415].

В умовах мережевого суспільства традиційна адміністративно-бюрократична держава більше не здатна залишатися ефективним суб'єктом політичного управління. У наш час відбувається трансформація політичного та управлінського порядку від ієрархій/організацій до мереж. Держава стає лише одним із учасників (хоча і як і раніше, важливим) процесу вироблення та реалізації політики, поряд з інститутами громадянського суспільства, міжнародними політичними та економічними організаціями.

У той же час, у багатьох суспільствах у всьому світі, за спостереженнями Кастельса, процвітає місцева демократія, принаймні з точки зору національно-політичної демократії, особливо за умови, коли регіональні та місцеві органи влади співпрацюють один з одним і коли вони посилюються за рахунок децентралізації та політичної участі громадян. ІКТ розширюють можливості участі та консультацій громадян в здійсненні місцевого урядування. Місцеве самоврядування є тим засобом, що дає можливість реконструкції зв'язків політичного представництва, дозволяє зменшити (якщо не контролювати) виклики економічної глобалізації та політичної непередбачуваності. Найпотужніші тенденції легітимізації демократії відбуваються в усьому світі саме на локальному рівні. Водночас, науковець наводить застереження щодо очевидних меж такого локалізму, оскільки він підкреслює фрагментацію національної держави.

Процес політичної локалізації є характерним для більшості пострадянських країн, у тому числі і для України. Дослідник О. Городецький під локалізацією, яку в політичному аспекті він визначає як своєрідний діалектичний інваріант глобалізації, розуміє соціальний процес, у межах якого відбувається істотне зміцнення територіальних політичних еліт та зростання їх загального впливу у системі організації влади [Городецький гл., с. 114].

Тенденція до утвердження демократії локального рівня є вкрай актуальною для сучасної України, оскільки наша держава переживає процеси децентралізації публічної влади та створення дієздатних і спроможних громад. Як зауважує політолог К. Буря, концепт локальної демократії посідає проміжне становище між проблемами макrorівня політичної системи та проблемами політичної участі громадян. Можливість представництва політичних інтересів та соціальної структури на рівні самоврядних спільнот визначає рівень розвитку демократії як форми політичної організації суспільства [Буря, с. 16]. Цю позицію підтримує і О. Бурін, який пише: «Локальна демократія є підґрунтям для ефективного функціонування демократії на національному рівні» [].

На сьогодні в Україні на рівні територіальних громад та обраних ними органів відбулася політична децентралізація, тобто здійснення публічної влади самостійними відносно державної влади суб'єктами [Мельниченко, с. 284]. Вона передбачає автономність цих органів у прийнятті рішень щодо політики місцевого та регіонального розвитку, взаємодію між різними територіальними рівнями виконавчих органів влади та органами місцевого самоврядування, виборність представницької влади та керівників виконавчих органів, їх безпосередньої відповідальності та підзвітності представників влади безпосередньо перед виборцями, які їх обрали.

Упровадження локальної демократії насамперед базується на спроможності територіальної громади брати активну участь у вирішенні питань місцевого значення, що характеризується нормативною забезпеченістю на загальнодержавному та локальному рівнях. Механізми місцевої демократії закріплені в Конституції України [], Законі України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 р. [], «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 р. [] та ін. Упродовж останніх років в Україні прийнято низку законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють сферу місцевого самоврядування, зокрема: Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади

від 01 квітня 2014 р. [], Закони України: «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 р. [], «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 р. [], «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. [] та інші.

У цілому варто відмітити, що на формування локальної демократії в Україні впливає специфіка пострадянських трансформацій та демократичні реформи, які почали впроваджуватися після Революції Гідності.

Як зауважує С. Була, місцеве самоврядування та локальна демократія є близькими, але все-таки відмінними поняттями. Локальна демократія є тим середовищем, де діє місцеве самоврядування, що, за своєю суттю, є організацією влади територіальної громади. Спільним для обох понять є публічний інтерес, який вони реалізують, а також принципи його розбудови й реалізації: солідарність, субсидіарність. Відмінність полягає в тому, що локальна демократія орієнтована на консенсус у громаді, а місцеве самоврядування – на реалізацію державного інтересу [Була, с. 16].

Місцеве самоврядування є матеріальною основою становлення і розвитку інститутів локальної демократії. 25 жовтня 2020 р. в Україні були проведені перші місцеві вибори в об'єднаних територіальних громадах (депутатів сільських, селищних, міських рад, а також сільських, селищних, міських голів) та в укрупнених районах (депутатів районних рад) на основі нового адміністративно-територіального устрою.

Активізація локальної політики в Україні обумовлена процесами децентралізації, які спричинили зацікавленість політичних суб'єктів у закріпленні своїх позицій на електоральному полі певних територій. З'являються «локальні політичні сили», для прикладу, партія «Пропозиція», або так званий політпроект мерів шести міст – Дніпра, Житомира, Каховки, Кропивницького, Миколаєва та Чернівців. У Маніфесті партії йдеться: «“Пропозиція” – це консолідація прогресивних професіоналів своєї справи, які об'єдналися, щоб будувати країну “від низу до верху” на основі конструктивної позиції» [Пропозиція]. Іншим прикладом політичної

локалізації може слугувати «Партія розвитку громад», яка у 2020 р. висунула кандидатів до Житомирської, Ужгородської, Сарненської міських рад, Володимирецької селищної ради та Сарненської районної ради, декларуючи мету своєї політичної діяльності «показати усій Україні, що локально можна запуснути кардинальний розвиток» [Партія розвитку...].

Забезпечення локальної демократії здійснюється за допомогою механізмів участі членів територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення, зокрема місцевих виборів; місцевих референдумів; загальних зборів громадян за місцем проживання; місцевих ініціатив; громадських слухань; звернень громадян до органів і посадових осіб, у тому числі і форматі електронної петиції; консультацій з громадськістю; участі у консультативно-дорадчих органах, утворених при органах місцевого самоврядування; участі у розподілі коштів місцевого бюджету через створення проектів для покращення розвитку територіальної громади та/або голосування за них (бюджет участі) та ін.

Одним із дієвих інструментів громадської участі є громадські слухання, які надають змогу членам територіальних громад проводити зустрічі з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени громади можуть заслуховувати депутатів та посадовців, порушувати питання місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування, та вносити пропозиції щодо їх вирішення. Кожен член громади, зареєструвавшись, має право взяти участь у громадських слуханнях. Як відмічає дослідник М. Цумарев, загалом по всій території України спостерігається відчутна активізація участі членів територіальних громад у механізмі громадських слухань [Цумарев, с. 117].

Для прикладу, на сайті Житомирської міської ради згідно Положення про громадські слухання, затвердженого Статутом Житомирської міської об'єднаної територіальної громади, наявна інформація про проведення громадських слухань щодо різних переважно соціально-економічних питань, як-от: проекти містобудівної документації на території м. Житомир; зміна

цільового призначення чи забудови земельної ділянки; будівництво закладу громадського харчування; затвердження умов конкурсу з перевезення пасажирів автомобільним транспортом; встановлення вартості проїзду в міському пасажирському транспорті та ін. [].

В Україні створена e-DEM (Єдина платформа місцевої електронної демократії) поєднує декілька сервісів: «Місцеві електронні петиції», «Громадський бюджет», «Електронні консультації з громадськістю», «Відкрита громада». Цей перелік у майбутньому може бути доопрацьований.

Дієвим інструментом прямої електронної демократії, за допомогою якого мешканці міста залучаються до розподілу частини міського бюджету, є «бюджет участі». Платформа «Громадський проект» надає можливість взяти участь в конкурсі, не виходячи з дому: заявка подається on-line і відслідковується на сайті. Згідно Положення про бюджет участі (громадський бюджет) в місті Житомир можуть бути профінансовані проектні пропозиції, які підтримані шляхом голосування членами територіальної громади міста Житомира. Зокрема, у 2016 р. було подано 11 проектів (затверджено – 11), у 2017 р. – 99 (затверджено – 13), у 2019 р. – 80 (затверджено – 14). Тобто спостерігається зростання рівня зацікавленості та довіри громадян до участі в роботі даного механізму локальної демократії. Проекти, які були підтримані громадою, стосуються облаштування спортивного простору, дитячих майданчиків, місць відпочинку, зокрема парків, екоскверів, облаштування транспортних зупинок електронними засобами, проведення семінарів, фестивалів у мікрорайонах тощо.

Електронні петиції до органу місцевого самоврядування (місцеві петиції) є відносно новим, одним із найдоступніших, але вже достатньо поширеним інструментом локальної демократії. Якщо аналізувати реалізацію цього механізму жителями Житомира, то можна констатувати невисокий рівень реалізації ними даного права. Так, протягом 2020–2022 рр. було оприлюднено 60 петицій, з них лише 1 (проти відміни поділу шкільних класів на групи при вивченні окремих предметів) набрала відповідну

кількість голосів – 311 (за умови – 300 і більше). Більшість петицій, що стосуються вирішення спільних потреб всієї громади, як-от: благоустрою, транспорту та доріг, ЖКГ, набирають менше 50 голосів. Причини низької ефективності застосування даного механізму місцевої демократії можуть критися в низькій обізнаності громадян, небажанні місцевої влади популяризувати таку ініціативу та ін.

Житомирською міською радою було ініційовано дві е-консультації щодо увічнення пам'яті відомих житомир'ян (встановлення архітектурно-скульптурної композиції «Марина Поплавська», перейменування проїзду Тихого на проїзд Володимира Шинкарука). Участь громадян в обговоренні була низькою. Використання інструменту е-консультацій на платформі e-DEM, на сьогодні не набуло популярності в Україні. Хоча є всі підстави вважати, що такі дистанційні інструменти консультування з громадськістю матимуть відповідний розвиток у майбутньому.

Електронним нововведенням є сервіс «Відкрита громада», створений в рамках швейцарсько-української програми «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади», який дозволяє через сайт або мобільний додаток повідомити відповідний підрозділ міської ради або комунальне підприємство отримати «сигнал» про проблему, яку потрібно вирішити, для прикладу, повалене дерево, що перекриває проїжджу чи пішохідну частину, витік каналізації та ін. Коли проблему вирішать, про це буде зазначено на карті міста.

За результатами шостої хвилі соціологічного дослідження «Децентралізація та реформа місцевого самоврядування» (листопад 2021 р.) 31 % респондентів надав ствердну відповідь щодо своєї участі у принаймні одному заході місцевої демократії за останні 2-3 роки (у 2020 р. – 37 %). Найбільше респондентів/-ок брали участь у зборах громадян/-ок (22%) [].

Таким чином, використання механізмів локальної демократії уможливорює розширення участі населення у вирішенні питань місцевого значення, що, у свою чергу, сприяє зумовлює підвищенню загального рівня

правової культури громадян, зміцненню національної демократії в умовах регіоналізації та децентралізації державної влади.

2.2. Збільшення політичної участі громадян внаслідок розвитку інформаційно-комунікаційних технологій

Другою тенденцією, що дає надію на можливість реконструкції демократії в інформаційному суспільстві, за теорією М. Кастельса, є посилення політичної участі та горизонтальної комунікації між громадянами за допомогою електронних засобів. Дійсно, доступ до інформації в режимі онлайн і комп'ютерно-опосередкована комунікація сприяють поширенню та пошуку інформації, взаємодії та автономним дебатам, оминаючи контроль ЗМІ. Індикативні референдуми з різноманітних питань можуть стати корисним інструментом, якщо їх використовувати з обережністю. Громадяни отримують змогу формувати і формують свої власні політичні та ідеологічні погляди, обходячи встановлені політичні структури, створюючи таким чином гнучке, адаптоване політичне поле. Проте науковець зауважує, що з одного боку, у разі, якщо електронна форма демократичної політики стане важливим інструментом дебатів, репрезентації та прийняття рішень, це, безперечно, інституціоналізує «афінську демократію» як на національному, так на міжнародному рівні. Тобто, це означатиме, що відносно незначне коло освіченої та заможної еліти в кількох країнах чи містах матиме доступ до надзвичайного інструменту інформації та участі в політичному житті, тоді як широкі неосвічені маси світу або країни опиняться виключеними з нового демократичного ядра, як це було з рабами на початку демократії в класичній Греції. З іншого боку, он-лайн політичні інструменти можуть підштовхнути до певної міри індивідуалізації політики та суспільства, в якому інтеграція, консенсус та інституційна розбудова стануть важкодоступними [т 2, с. 415].

Поняття «політична участь громадян» в науковій літературі та суспільному просторі трактується по-різному. У ширшому (неспецифічному) значенні під цим поняттям маються на увазі будь-які дії, не пов'язані з професійною політичною діяльністю, за допомогою яких громадяни

впливають або намагаються вплинути на політичну систему. У цьому разі головними формами політичної участі розглядаються причетність громадян до формування представницьких органів державної влади шляхом голосування на виборах різного рівня, а також участь у референдумах. У вужчому розумінні поняття політичної участі пов'язується з концепцією учасницької (партисипативної) демократії, головним ціннісним імперативом якої вважається залучення громадянина не лише до виборів представницьких органів влади, а й до підготовки та ухвалення політичних рішень, їх упровадження в життя, контролю за діями посадових осіб тощо [Климончук, с. 74].

Під електронною участю розуміється процес залучення громадян за допомогою ІКТ в розробку політики, прийняття рішень, розробку і надання послуг із тим, щоб зробити їх спільними, інклюзивними та дорадчими. Електронна участь забезпечується двосторонньою електронною взаємодією суб'єктів владних повноважень і громадянського суспільства із застосуванням відповідних ІКТ та кібернетичного простору за прозорими процедурами;

Дослідниця Л. Малишенко вважає, що використання ІКТ і інформаційної інфраструктури для розвитку й посилення демократичних інститутів і розширення участі громадян у суспільній і політичній діяльності становить суть «електронної демократії», яка є таким видом суспільного та державного устрою, при якому використання електронних комунікаційних засобів, таких як Інтернет, використовується для покращення демократичних процесів у демократичних країнах або країнах з устроєм, близьким до демократичного. На її думку, е-демократія орієнтована на якісне підвищення рівня участі громадян у політичному житті, тобто на ініціативу «знизу» у керуванні державою [Малишенко, с. 8].

Ідея збільшення та розширення форм політичної участі через використання громадянами електронних засобів чи ІКТ є стрижнем концепції інформаційної демократії. Політична участь можлива у двох вимірах –

«потенціальна» й «актуальна». Для збереження демократії важливо, щоб перший стан переходив у другий.

Мережа Інтернет створює для громадян реальні можливості для розширення своєї безпосередньої участі в політичних процесах. Як доводять науковці, світові практики залучення громадян до громадської та політичної участі через Інтернет у цілому й соціальні медіа зокрема продемонстрували, що віртуальний комунікативний простір є одним із сприятливих середовищ формування громадянської ідентичності і має потужний потенціал суспільної самоорганізації, який може бути успішно використаний для зміцнення громадянського суспільства, а також у політичних цілях – впровадженні масштабних змін у країні [Зуйковська, с. 273].

Інтернет є тим засобом, який дає змогу найоперативніше отримувати необхідну інформацію, тому його роль у формуванні політичних симпатій та активізації політичної участі громадян постійно зростає. Можна констатувати, що сьогодні в українському суспільстві активно використовуються засоби інтернет-комунікації, у тому числі і політичної. За даними всеукраїнського (за виключенням окупованих територій) опитування громадської думки «Омнібус», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у травні 2022 р., 82,3 % опитаних користується інтернетом хоча б раз на тиждень, з них 77,8 % щодня чи майже щодня. Ніколи не використовують 15,4 % опитаних українців [Кор. інтернетом]. Отримані дані свідчать, що про наявність доступу населення інформаційно-комунікаційних технологій, яка є необхідною умовою демократизації суспільства, розвитку громадянських ініціатив, самоорганізації людей, для переважної більшості громадян України.

Результати шостої хвилі соціологічного дослідження «Децентралізація та реформа місцевого самоврядування» (листопад 2021 р.) засвідчують, що порівняно з осінню 2020 р. рівень зацікавленості політикою знизився з 48 % до 43,5 % [Децентралізація...]. Опитування, проведене соціологічною службою Центру Разумкова у вересні-жовтні 2022 р., показало, зростання

рівня інтересу до політики після початку широкомасштабної агресії Росії. За даними цього дослідження, зараз «дуже» або «скоріше» цікавляться політикою більшість (56 %) респондентів, не цікавляться – 43% [Оцінка...].

Для порівняння, за даними міжнародного дослідження ESS-2005, у 2005 р. після «Помаранчевої революції» Україна посідала перше місце в Європі за рівнем інформаційної залученості до політичного життя, третє – за часом, що його громадяни витрачають на читання політичних новин у газетах, та перше місце – за часом, який громадяни присвячують перегляду політичних теленовин та передач. Проте вже у 2007 р. цей показник значно знизився [Бекешкіна]. У грудні 2014 р. результати соціологічного опитування зафіксували черговий сплеск зацікавленості українських громадян політикою: 82,5 % загалом цікавляться політикою: 70 % – цікавляться певною мірою, 12,5 % – дуже цікавляться політикою. Решта – 17,5 % – не цікавиться політикою взагалі [70% українців]. Тобто це свідчить про історично-ситуативний та піковий характер інтересу українців до політичних подій у моменти політичної нестабільності.

У 2021 р. з 59 % до 64 % (порівняно з попереднім роком) зросла частка тих, хто отримує новини з діджитал-каналів (новинні інтернет-сайти та/або соціальні мережі). Аналіз діджитал-каналів показує: з 40 % до 47 % стало більше тих, хто використовує новинні інтернет-сайти, з 36,5 % до 41 % – тих, хто говорить про соціальні мережі [Децентралізація].

Докторка політичних наук А. Митко зазначає, що перспективи оновлення змісту політичної участі громадян у трансформаційних політичних процесах, їх наближення до демократичних стандартів і процедур лежать, у площині консультативної моделі інформаційної демократії [Митко 2016, с. 275].

Проте, як зауважує В. Крижанівська, не всі науковці виражають оптимізм щодо взаємозв'язку форм залученості та сутності політичної участі, зокрема її мотиваційної складової. Авторка наводить позицію політолога П. Норіса, який вважає що укорінення ІКТ не стає гарантією забезпечення

безпосередньої демократії, оскільки не змінює ступінь залученості громадян: нові онлайн-практики політичної участі посилюють вже активних громадян, тоді як не змінюють поведінку чи мотивацію аполітичних громадян [Крижанівська, с. 84].

Формою організації державного управління із застосуванням спектру ІКТ є електронне врядування, що передбачає різні інструменти для його здійснення. Інструментами для підвищення політичної участі громадян є електронні консультації, електронні петиції, електронне голосування.

Як показує практика, в Україні е-консультації застосовуються, як правило, в основному міськими радами, переважно міст, які є обласними центрами, що пояснюється наявністю відповідної ресурсної (наявні актуальні веб-сайти ради) й організаційної спроможності. Відповідно до нормативних документів е-консультації проводяться у формі електронного опитування, електронного оприлюднення пропозиції з можливістю коментування та внесення власних коментарів та електронного обговорення проекту акта органу місцевого самоврядування [Консультації з громадськістю].

Перешкодою до широко застосування даного інструменту є та умова, що брати участь в е-консультаціях, е-опитуваннях можуть члени територіальної громади, які авторизуються на веб-сайті місцевої ради у відповідний спосіб – або через електронний цифровий підпис (ЕЦП), або Bank ID, або Mobile ID, що зменшує репрезентативність и з точки зору участі в них усіх верств населення, оскільки не всі громадяни (люди похилого віку, малозабезпечені особи та ін.) мають відповідні можливості.

Кращими практиками у 2019 р. регулювання інструментів громадської участі на місцевому рівні у форматі е-консультацій, за даними проекту Ради Європи «Сприяння участі громадян у демократичному процесі прийняття рішень в Україні», визначено міста Тернопіль, Хмельницький, Дрогобич, Обухів.

Електронні петиції є найсучаснішою технікою консультативної моделі інформаційної демократії, дієвим демократичним інструментом. Е-петиції як

особлива форма комунікації між громадськістю й владою уможлиблюють висунення колективних вимог, як правило, має політичне забарвлення та викликає певний соціальний резонанс. Адресатами звернення громадян в Україні можуть бути Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, орган місцевого самоврядування «через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції» відповідно до ст. 23-1 Закону України «Про звернення громадян» [].

Проаналізуємо електронні петиції, що надійшли до офіційного інтернет-представництва Президента України []. Спеціальний розділ для е-петицій на сайті голови держави почав працювати 29 серпня 2015 р. відповідно до Указу Президента України від 28 серпня 2015 року № 523/2015 «Про Порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президентові України» []. З 29 серпня 2015 р. і до 18 листопада 2022 р. було зареєстровано 75576 петицій, лише 160 з яких набрали необхідну кількість (не менш як 25 тисяч протягом не більше трьох місяців з дня оприлюднення) підписів громадян та отримали відповідь. Більшість петицій з відповіддю набрали до 30 тисяч голосів. Таким чином, той факт, що лише 0,2 % оприлюднених петицій на президентському сайті відповідали кількісним умовам голосування громадян, з одного боку, свідчить про те, що даний інструмент не набув широкої популярності серед українських громадян. З іншого боку, варто зауважити, що українським законодавством, на відміну від практики інших держав, не заборонено петиції жартівливого змісту. Більш того, за словами керівника Центру розвитку інновацій Києво-Могилянської академії С. Лобойка, петиції-жарти, як і інші звернення, опрацьовуються й у разі набрання ними потрібної кількості підписів отримують відповідь [Е-петиції: популярна новація]. Так, серед звернень до Президента України були зареєстровані петиції про реєстрацію партії «Дідовщина», легалізацію політичної проституції, укладення союзу з Галактичною Імперією, дозвіл на використання магії поза межами Хогвартсу та ін. Петиції про призначення

Дарта Вейдера прем'єр-міністром України та призначення Тимошенко Юлії Володимирівни послом в Гондурас набрали більше 25 тис. голосів, на них була надана відповідь Президентом України П. Порошенком. Останнім часом подано декілька петицій щодо повернення в Україну викраденого російськими окупантами єнота, один із авторів висунув пропозицію обміняти пам'ятник Катерині в Одесі на викраденого єнота із зоопарку в Херсоні, остання за три дні набрала 1/5 необхідної кількості голосів [сайт].

Якщо аналізувати за критерієм тематики петицій, то більше половини петицій не мали визначеної теми звернення. Серед представлених категорій найбільша кількість стосувалася діяльності Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування – більше 9 %, обороноздатності, суверенітету, міждержавних і міжнаціональних відносин – 3,5 %, соціального захисту – більше 3 %, транспорту – більше 2,6 %. Найменша кількість петицій була пов'язана з питаннями, що стосувалися питань інтелектуальної власності (26 петицій), діяльності об'єднань громадян, релігії та міжконфесійних відносин (94 петиції), туризму (100 петицій), наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності (112 петицій), аграрної політики (171 петиція).

Наявні петиції, що містять пропозиції щодо удосконалення самих електронних механізмів громадянської участі, для прикладу, про введення електронного голосування на виборах, удосконалення сервісу, збільшення функціоналу сторінки «електронні петиції», додати можливість голосування "проти" електронної петиції, додати в додаток «Дія» можливість створювати електронні петиції та ін.

На разі в Україні не застосовується інструмент е-голосування. Аналіз досвіду Естонії у цьому аспекті показує, що нашій державі у цьому заважає відсутність трьох умов: політичної консолідації, надійного інструменту електронної ідентифікації та достатнього ресурсного забезпечення. Крім того, в Україні ще є один стримуючий фактор у вигляді відсутності у

переважної частини суспільства довіри до самої процедури виборів, що пов'язано з неодноразовими фальсифікаціями, недосконалістю виборчого законодавства і виборчих процедур та іншими чинниками.

Варто розглянути такий аспект як роль інтернет-технологій у протестних рухах. Одразу відмітимо, що вона вагома, а саме: ІКТ забезпечують мобілізацію, внутрішню комунікацію, інформування про протестну діяльність, її координацію протестної діяльності; консолідацію поглядів щодо ключових вимог протесту тощо [Мороз, с. 2].

Електронні соціальні мережі, такі як Facebook і Twitter, відіграли важливу роль в організації протестів в Україні під час Революції Гідності. Так, у Twitter використання хештегів, як-то #євромайдан, призвело до різкого зростання кількості відповідних твітів. Також комунікація здійснювалася за допомогою Facebook-Messenger і WhatsApp. У той період йшла поступова «цифровізація» громадянського суспільства, існуючі ініціативи можна було описати категорією «онлайн-активізм».

Як зауважують аналітики, соціальні медіа та інструменти інтернету стали майданчиками для сотень низових ініціатив, які мобілізували сотні тисяч активних громадян по всій Україні та в усьому світі, зацікавлених в українських подіях. У той же час, протести, інформування про які здійснювалося в соцмережах від їхніх безпосередніх учасників, сприяли зростанню популярності цих інтернет-платформ серед українських громадян. Євромайдан привів у соцмережі багатьох нових користувачів [Мороз, с. 18–19].

Погодимось з думкою дослідниці Т. П. Савельєвої, яка на основі певних теоретичних розробок М. Кастельса, відносить «Революцію гідності» до так званих «ризомних» революцій, які у якості нового соціального руху з'являються у Інтернет-просторі, а потім «виходять» у фізичний (міський) простір, для побудови реальних мереж взаємодії [Савельєва, с. 145].

Вагому роль відіграють ІКТ і сучасній російсько-українській війні. Для прикладу, створені онлайн-карта бойових дій – DeepStateMap, яка діє в

режимі реального часу і постійно оновлюється; інтерактивна онлайн-карта повітряних тривог по областях та територіальних громадах України. За підтримки Міністерства цифрової трансформації України створені мобільні застосунки: «Повітряна тривога», «Ворог від Дія та ін. Поряд з Facebook і Twitter активного поширення набули YouTube, ТікТок, де поширюються відеофайли та йдуть онлайн-трансляції з зони бойових дій, з окупованих та деокупованих територій, відображаються волонтерські ініціативи, аналітичні виступи експертів тощо. Відмітимо, що ця тема потребує майбутнього окремого всебічного наукового дослідження.

Використання ІКТ в процесі розвитку політичної участі громадян має як переваги, так і ризики. Перевагами є зняття просторово-часових обмежень (у будь-якому зручному місці та в будь-який зручний час), зменшення витрат часу на виконання політичних дій, поява нових політичних практик або альтернативних форм вже існуючим традиційним, мобілізаційний потенціал соціальних мереж («революція знизу»), виникнення горизонтальних взаємозв'язків. Низка дослідників припускають, що соціальні мережі та розширення використання практик онлайн-політичної участі, здатні знизити рівень абсентеїзму серед молоді (покоління Z) [Крижанівська, с. 86]. До ризиків, у першу чергу, можна віднести проблему кібербезпеки, а також цифрової нерівності, оскільки є частка громадян, які не мають доступу до інтернету або потрібних інформаційно-цифрових компетентностей. Крім того, високий рівень анонімності у мережі теж несе певні потенційні ризики для процесі політичної участі громадян, оскільки анонімність дає можливість застосовувати негативні маніпулятивні технології, особливо у передвиборчому процесі.

2.3. Розвиток «символічної політики» та політики мобілізації навколо «неполітичних справ» у суспільстві

Третьою тенденцією в процесі реконструкції демократії в мережевому суспільстві, за висновками М. Кастельса, може бути розвиток символічної політики та політичної мобілізації навколо «неполітичних» справ в електронному або іншому вигляді [Т2, с. 417].

М. Кастельс вважає, що гуманітарні справи, наприклад ті, якими опікуються такі міжнародні організації, як Amnesty International (запобігання порушенням прав людини), Greenpeace (охорона природи), Oxfam (проблеми бідності), Food First (продовольчі проблеми) та ін., а також безліч місцевих і міжнародних груп активістів і неурядових організацій у всьому світі, є найпотужнішим проактивним, мобілізуючим фактором інформаційної політики [Т2, с. 417]. Мобілізація, зазвичай, відбувається навколо проблем, які отримують широкий резонанс, проте не мають політичної підтримки тої чи іншої політичної партії. У свою чергу, більшість гуманітарних організацій утримуються від підтримки певної політичної сили, за винятком конкретних питань у конкретний час.

Безпосереднім проявом технологічності політики є сфера символів. Символічна політика – це управління у сфері політичної свідомості, що відображає ступінь впливу держави на поведінку своїх громадян з метою самовідтворення і життєдіяльності. Змістом символічної політики є виробництво довіри до політичної влади або її функціональних заміників і уособлень [Полянська, с. 88].

Проаналізувавши теорії М. Кастельса, дослідниця О. Славіна, опираючись на тезу, що суспільство являє собою «простір потоків», в тому числі й символічних, узагальнює, що система символічних структур (уявлень, уподобань, преференцій) повертається на спосіб існування людей в просторі потоків, а влада стає розосередженою в мережах інформаційного обміну й полягає в маніпуляції символами [Славіна, с. 309].

Символічна політика – це форма політичної комунікації з громадськістю, що шляхом інсценування політико-соціальних подій забезпечує навіювання цільовизначених уявлень про діяльність уряду,

правлячої коаліції чи політичної партії, опозиції. Тобто мета символічної діяльності криється не в законодавчих, соціально-економічних чи культурних перетвореннях, а у створенні символічного ефекту, резонансу у ЗМІ та передбаченому соціальному сприйнятті. Ілюзія активності необхідна, щоб не втратити довіру суспільства. Ця сторона символічної політики реалізується переважно тими суб'єктами, які мають доступ до контролю за ЗМІ. К. Євсєєв, розглядаючи символічну політику, як явище, яке необхідно подолати, пише: «Символічна політика розгортається в демократичних суспільствах. Однак її послідовне втілення призводить до зміцнення тоталітарних й авторитарних тенденцій... Символічна політика створює ситуацію, за якої політичний режим, формально залишаючись демократичним, по суті є тоталітарним, адже «естетичне насилля» забезпечує тотальний контроль політичної свідомості [Євсєєв, с. 321–322].

Проте з іншого боку, символічна політика може використовуватися і «знизу» в якості засобу зворотного впливу на владу. Багаточисленні звернення до влади через комунікацію з використанням символів (плакати, графіті, малюнки на парканах, меми в соціальних мережах) спонукають владу до більш уважного ставлення до соціальних запитів, очікувань громадян. У цьому випадку більшу роль відіграють інтернет-ресурси та соціальні мережі. Це забезпечує суб'єкт-суб'єктну модель відносин громадян і влади та є умовою успішного процесу становлення інституту демократичної громадянськості.

Символічне управління спирається на ідентифікацію громадян та спільнот як неінституціоналізований політичний ресурс. Якщо в суспільстві на культурному рівні сформована готовність сприймати ті чи інші символічні форми (цінності, міфи, репрезентації, словесність), то символічне управління може бути оптимальним інструментом адаптування суспільства до змін.

В Україні як країні з перехідним (гібридним) режимом демократії інструменти символічної політики застосовуються досить широко, як з боку політиків, так і з боку громадських інституцій. Однією із найактуальніших

тем для символізації в незалежній Україні протягом трьох останніх десятиліть була мовна політика. Символізація мовної політики почалася ще 1990-х рр., коли політична еліта України дбала про «первинне накопичення капіталу», віддавши тему мов на відкуп «маргінальним» діячам культури й так само маргінальним політичним партіям, тоді як владні партії займалися економікою та геополітикою. Радикальна символізація мовного питання відбулася під час Помаранчевої революції: зусиллями ЗМІ Віктор Ющенко був представлений як уособлення українського націоналізму, а Віктор Янукович – як оплот «російськомовного населення» [Євсєєв, с. 321–322].

Закон України «Про засади мовної державної політики», підготований народними депутатами С. Ківаловим та В. Колісніченком у 2012 р. (28 лютого 2018 р. визнаний неконституційним), на думку В. Євсєєва, був суто символічним, оскільки жодним чином не сприяв захисту власне міноритарних мов, істотно не змінив характер мововжитку в Україні (послугування українською та російською мовами), а лише загострив конфлікт: противниками витлумачувався як символ російськомовної громади, символ продовження русифікації [Євсєєв, с. 313]. Можна припустити, що цей Закон і створювався з метою загострення конфлікту, існування якого уможливлює мобілізацію виборців довкола символічного пріоритету.

Конфлікт довкола мовного питання в Україні сприяв політичній мобілізації навколо «неполітичних» справ. У 2010 р. акції в рамках кампанії «Врятуй свою мову!» увійшли в топ-10 молодіжних ініціатив. Реєстрація у ВРУ Закону «Ківалова-Колісніченка» спричинила черговий сплеск мобілізації громадських активістів й організацій, які провели всеукраїнську громадянську кампанію «Помста за розкол країни», яка відбувалася в рамках тривалішої (з 2010 р.) кампанії «Займіться ділом, а не язиком!», учасники якої виступали проти прийняття даного законопроекту. Громадські протести отримали назву «Мовний майдан».

Зауважимо, що Інтернет вже кілька десятиків років виступає як суттєвий фактор політичного процесу, забезпечуючи принципово нову інфраструктуру політичної мобілізації. М. Кастельс переконував, що Інтернет може сприяти підвищенню автономії громадян для організації та мобілізації навколо проблем, які не знайшли розв'язання в інституційній системі [т2, с. 417]. В Україні на волонтерських засадах функціонує Портал мовної політики як платформа для обговорення думок, ідей, концепцій. Його мета – зібрати в одному місці інформацію про становище української мови в суспільстві та людей, яким це становище небайдуже [Портал].

Абсолютно погоджуємося, що сьогодні соціальні мережі, веб-сайти широко використовуються у процесі мобілізації громадян для участі в «неполітичних справах». Так, на сторінці спільноти «Мова об'єднує» (попередня назва – «Громадський закон про мову 5670-д») в мережі Facebook зазначено: «Торік ми домоглися ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [] і будемо активно контролювати його виконання та популяризувати ідею зміцнення позицій української мови, яка об'єднує Україну та всіх її громадян». В іншому повідомленні спільноти йдеться про недопущення послаблення захисту українського культурно-інформаційного простору в Законі «Про медіа». Це звернення підписали представники низки українських громадських організацій та ініціатив: Руху «Простір свободи», Громадянського руху «Відсіч», ГО «Незалежні», Мережі захисту національних інтересів «АНТС», Громадського сектору Євромайдану, ініціативи захисту прав україномовних «И так поймут!», ініціативи «Бойкот російського кіно», ГО «Український світ», Центру промоції змін «Взаємодія», ініціативи «Бойкот російської попси». Широка суспільна підтримка забезпечила прийняття Верховною Радою Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки національного музичного продукту та обмеження публічного використання музичного продукту

держави-агресора» [] в умовах сьогодношньої російської збройної агресії проти України.

Децентралізована структура Інтернету, принцип взаємодії у web 2.0 «всі до всіх» дають простір для креативності, багатоманіття форм візуальної комунікації, реалізації ініціатив за принципом гуртування однодумців чи професіоналів. Відповідно, десятки чи сотні ініціатив створюють спільний символічний простір репрезентації певної події чи процесу.

Тривала політична мобілізація, або так звана позапартійна політика, українських громадських активістів, які займалися не тільки популяризацією української мови, а й «чинили тиск» на владу з метою вироблення чіткої проукраїнської мовної політики, на наш погляд, є підтвердженням кастельської гіпотези про те, що соціальні рухи сприяють узаконенню тих суспільних справ, що турбують людей, сприяючи таким чином утвердженню інформаційної демократії.

Висновки до розділу 2

Отже, згідно концепції М. Кастельса, ознакою інформаційного суспільства є локалізація політики. На сьогодні в Україні активно проходить процес децентралізації публічної влади, що дозволяє активізувати розвиток місцевої локальної демократії, яка є основою побудови національної демократії. Активно формується вітчизняна нормативно-правова база для забезпечення локальної демократії. Запроваджені механізми участі членів територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення, створена e-DEM (Єдина платформа місцевої електронної демократії), де представлені сервіси: «Місцеві електронні петиції», «Громадський бюджет», «Електронні консультації з громадськістю», «Відкрита громада». На сьогодні найпопулярнішими інструментами є громадські слухання, «бюджети участі», електронні петиції. У цілому протягом останніх трьох-чотирьох років

спостерігається зростання рівня зацікавленості та довіри українців до участі в здійсненні локальної демократії.

Інформаційно-комунікаційні технології, особливо мережа Інтернет, будучи матеріально-технічною складовою інформаційної демократії, уможливають якісне підвищення рівня політичної участі громадян у політичному житті, забезпечуючи ініціативу «знизу» у керуванні державою. Високий рівень користування українцями Інтернетом є одним із чинників зростання рівня інформаційної залученості до політичного життя країни, особливо в умовах політичної нестабільності. Інтернет-технології, зокрема електронні соціальні мережі, стають майданчиками для сотень низових ініціатив, особливо під час протестних рухів – Помаранчевої революції, Революції Гідності. Останню можна вважати прикладом «ризомних» революцій, які зароджуються в Інтернет-просторі, а потім оприявнюються в фізичній реальності.

Мережева мобілізація значно спростила вхідні бар'єри для участі громадян не лише в політичних процесах, а й в «неполітичних справах», які, зазвичай, отримують широкий суспільний резонанс, проте не мають політичної підтримки. Мережева форма громадянської активності – це децентралізовані системи, що будуються на договірній основі організації діяльності і формування партнерських відносин між учасниками. В якості засобу зворотного впливу на владу можливе використання символічної політики. Застосування цих механізмів трансформації та можливостей Інтернету, який вже кілька десятків років забезпечує принципово нову інфраструктуру громадської мобілізації, дало змогу українському громадянському суспільству вплинути на мовну політику держави, що була однією з найактуальніших тем для символізації в незалежній Україні і тривалий період не отримувала адекватного розв'язку в інституційній системі.

РОЗДІЛ 3

CASE-ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ ВІД ПОЧАТКУ XXI СТ.

3.1. Розвиток «інформаціональної» економіки для забезпечення економічних і соціально-політичних потреб суспільства

У сучасному глобалізованому світі абсолютно всі держави в тій чи іншій мірі виступають як суб'єкти інформаціональної економіки незалежно від того, декларують чи заперечують її існування у своєму середовищі.

«Інформаціональна» економіка є новим типом економіки, у якій продуктивність і конкурентоспроможність агентів (компаній, регіонів чи країн) залежать насамперед від їхньої здатності генерувати, обробляти й ефективно використовувати інформацію, засновану на знаннях. Інформаціональна економіка є глобальною, адже в сучасному світі досягнути певного рівня продуктивності та конкурентоспроможності можливо лише усередині глобальної взаємозалежної мережі, яка надає необхідну матеріальну базу для створення економічної системи. Підтвердженням ідей ученого став стрімкий в різних країнах світу розвиток мережі Інтернет. М. Кастельс стверджує: «Інтернет є тканиною нашого життя. Як нові технології виробництва й передачі енергії зробили можливими фабрики й великі корпорації як організаційні засади індустріального суспільства, так і Інтернет є технологічною засадою організаційної форми Інформаційної епохи: мережі» [Галактика, с. 1].

Нова економіка формується на базі інтелектуалізації виробництва та усього господарського життя. Її основними характеристиками є: знання стали виробничим чинником та основним стратегічним ресурсом; перехід на нові інформаційні технології, що в разі збільшують сили і можливості інтелекту людини; дематеріалізація створюваного продукту, зростання цінності

вкладеного в нього інтелекту; зміна виконавчо-репродуктивного характеру праці на інтелектуальний та інноваційний, відповідно здешевлення фізичної і зростання вартості інтелектуальної праці. Нова економіка базується на горизонтальних зв'язках, глобальному електронному середовищі, з переважанням у якості найважливіших елементів продуктивних сил інформації, знань, а також і відносин, що забезпечують миттєве узгодження попиту та пропозиції.

В контексті забезпечення економічних і соціальних потреб суспільства варто відмітити, що низка економістів вважають, що метою формування інформаційної економіки є оптимальне використання інформаційних, інноваційних, інтелектуально-креативних ресурсів для створення передумов зростання якості життя населення через:

- а) гармонізацію та збалансованість суспільно-економічних відносин;
- б) покращення добробуту людей та соціальної справедливості;
- в) підвищення екологічної, економічної та соціальної безпеки.

[Зінченко, с. 11].

В Україні останнім часом значних обертів набирає ринок інформаційних технологій, який є прикладом включеності нашої економіки в глобальну економічну мережу. В сучасних умовах ІКТ відіграють роль драйвера економічного та соціального розвитку, їх прискорений розвиток має наслідком постійну трансформацію бізнес-процесів та соціального простору.

ІТ-сфера формує трійку основних експортних секторів економіки України. Згідно з даними Асоціації ІТ Ukraine, технологічний сектор зробив вагомий внесок в економічне зростання країни, ставши другою галуззю за кількістю експорту послуг (30,3% від загальної кількості), склавши 6,8 млрд. дол.. Кількість ІТ-спеціалістів збільшилась до 285 тис. За підрахунками віцепрезидента з правових та фінансових питань Асоціації "ІТ Ukraine" Д. Овчаренка, на українському ринку функціонує близько 4000 технологічних компаній, які переважно спеціалізуються на розробці й тестуванні програмного забезпечення, підтримці додатків, проведенні

технологічних досліджень та розробок. Що стосується типів ІТ-компаній, то в Україні налічується близько 1702 продуктових та 533 сервісні фірми (останні переважно спеціалізуються на ІТ-аутсорсингу). Окрім значної кількості компаній, Україна також відома своїми прогресивними ІТ-стартапами (станом на сьогодні їх налічується близько 2000). Серед найбільш відомих можна виокремити Grammarly, People.ai, Readdle, Attendify, MacPaw, Reface, Ajax, Petcube, Restream, Competera та інші [Овчаренко]. Крім того, в Україні відкрили свої R&D-офіси (дослідницькі центри зі створення нових технологій) такі технологічні гіганти, як Google, Oracle, Samsung, Amazon, Ericsson, Amadeus, Huawei тощо.

Розробкою програмного забезпечення на українському ринку займаються такі компанії, як «Інком», БМС Консалтинг, ТОВ «Майкрософт Україна», українське представництво «Adobe Systems», IDM, «ІЕ-Ресурс», «ІнфоРесурс», Smile Ukraine, Компанія «Міратех», ТОВ «Люксофт-Україна», «Глобал Лоджик», компанія N-iX, ТОВ «Інфострой», ТОВ ФІРМА «ІТМ», та ін. Більшість з них входять в Асоціацію «Інформаційні технології України» («ІТ Україна»), основною метою якої є створення сприятливих умов для розвитку індустрії програмного забезпечення в Україні.

Ще одним сегментом господарювання, пов'язаним з розвитком ІКТ, що збільшує свої обсяги в Україні, є сфера комунікацій. Одним із її напрямів є надання послуг зв'язку (проводового, безпроводового та супутникового) та підключення до мережі Інтернет, що забезпечується загальнонаціональними та регіональними (місцевими) бізнес-структурами. До категорії загальнонаціональних, перш за все, відносяться оператори мобільного зв'язку та Інтернет – великі диверсифіковані компанії: Київстар (46,2 % ринку), МТС/ Vodafone (35,4 %), Лайф/lifecell (майже 14 %), Інтертелеком (2,4 %). Вони використовують у своїй господарській діяльності всі види технологічної інфраструктури електрозв'язку.

Другий напрям господарювання в межах галузі телекомунікацій – діяльність у сфері радіомовлення та телевізійного мовлення, що здійснюється

за допомогою різних технологій: ефірного мовлення, через супутникову або кабельну мережу або через мережу Інтернет. Найкрупнішими телевізійними українськими холдингами є StarLightMedia, 1+1 Media, Медіа група Україна, Inter Media Group, радіо-холдингами – ТАВР Медіа, Український Медіа Холдинг, Business Radio Group тощо [Фролова].

Згідно даних Державної служби статистики України щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах, то у 2021 р. доступ до мережі Інтернет мали 86,6 % підприємств (у 2018 р. – 88 %), мали веб-сайт – 35, 3 % (у 2018 р. –35,6 %). Електронну форму торгівлі використовували 4,9 % підприємств [Статистичний щорічник, с. 382–383]. Наведені цифри свідчать про недостатній рівень впровадження ІКТ на підприємствах, особливо це стосується сфери будівництва, організації харчування, транспорту та ін.

Прикладом успішної роботи ІТ-галузі для забезпечення соціально-політичних потреб українського суспільства є створення національної системи електронної взаємодії «Трембіта» за удосконаленням зразком естонської платформи X-ROAD. Систему «Трембіта» розроблено у рамках проєкту EGOV4UKRAINE програми з підтримки децентралізації в Україні «U-LEAD з Європою» та ІТ-компаніями Cybernetica AS (Estonia) та SoftExpansion (Україна). Гасло проєкту – «Бігати повинні дані, а не люди!». Директор програми С. Делланс підкреслила: «Надання якісних публічних послуг на місцях від ЦНАП або онлайн покращує життя громадян, а також сприяє розвитку місцевого бізнесу» [Підтримувана Євросоюзом...].

Метою створення системи «Трембіта» було забезпечення безпечного обміну інформацією між усіма державними електронними реєстрами. До 2017 р. в Україні налічувалося до 350 електронних реєстрів, які не завжди були якісними та дублювали інформацію. Станом на I квартал 2022 р. до платформи підключено 70 електронних інформаційних ресурсів. Учасниками системи «Трембіта» є органи державної влади, органи місцевого самоврядування та суб'єкти господарювання. Основними характеристиками

системи є децентралізованість (повністю розподілена відмовостійка система), обмеженість доступу різними установами колом заданих повноважень, легкість та уніфікованість у створенні взаємодій між інформаційними системами, стійкість до відмов, високий рівень захищеності.

«Трембіта», за прикладом естонського прототипу, має реалізовувати механізми захищеного передавання даних між реєстрами, що дозволяє державним службовцям миттєво отримувати актуальну інформацію з надійних джерел замість того, щоб повторно запитувати її в громадян. Для громадян це можливість отримувати більшість державних послуг онлайн – прозоро та без корупції.

На сьогодні з допомогою «Трембіти» вже реалізовується кілька успішних кейсів [молчанов], для прикладу:

- програма «Доступні ліки» – урядова програма, що забезпечує повну або часткову оплату вартості деяких лікарських засобів з бюджетних коштів з метою підвищення доступності якісних, ефективних та безпечних лікарських засобів. Крім того, досвід інших країн підтверджує, реімбурсація лікарських засобів спонукає населення відходити від практики самолікування, замінюючи її походом до лікаря, сприяє більш ефективнішому фармацевтичному забезпеченню населення та робить використання державних коштів прозорим.

- перевірка судових рішень та протидія рейдерству – можливість для державних реєстраторів та нотаріусів перевіряти достовірність судових рішень в онлайн-режимі з отриманням повного тексту судового рішення, таким чином створюються додаткові гарантії захисту права власності через унеможливлення незаконної перереєстрації права власності, інших речових прав на нерухоме майно на підставі заяв з використанням підроблених ухвал суду;

- перевірка громадянами даних про себе – громадянин, авторизувавшись в електронному кабінеті на порталі "Дія" за допомогою

цифрового підпису або BankID, може перевірити інформацію про своє майно, земельні ділянки, бізнес, транспорт, водійське посвідчення, борги.

3.2. Мобілізація громадянського суспільства довкола гуманітарних проблем шляхом використання інформаційно-комунікаційних технологій

Україна пройшла тривалий шлях розвитку громадянського суспільства, яке є невід’ємною складовою всіх демократичних держав світу. За останніми оцінками експертів, українське громадянське суспільство перетворилося на впливового суб’єкта ключових суспільно-політичних процесів. Сплески громадської активності, високий рівень мобілізації суспільства, закономірно, відбувалися у кризові політичні моменти – під час Помаранчевої революції 2004–2005 рр., Революції Гідності 2013–2014 рр., початку збройної агресії Росії на Сході України в 2014 р., окупації Криму та частини Луганської і Донецької областей і, звичайно, повномасштабного російського вторгнення на територію України в лютому 2022 р.

Нові рухи та ініціативи громадян докорінно змінили усталений ландшафт громадянського суспільства в Україні, а волонтерський і ветеранський рухи стали потужним сегментом у загальній структурі громадянського суспільства та активно взаємодіють з органами державної влади [Стан розвитку громадянського суспільства, с. 5].

На думку відомого американського історика, професора Єльського Університету Тімоті Снайдера, громадянське суспільство є таємною зброєю України у війні з Росією. Він зазначає: «Мета Кремля – зруйнувати громадянське суспільство в Україні... жителі якої гуртуються навколо громадянської ідентичності» [Щур]. Науковець доходить висновку, що держава так само потрібна для існування громадянського суспільства, як громадянське суспільство для існування демократичної держави. Тому,

намагаючись знищити українську державу, Росія завдає удару і по громадянському суспільству.

На сьогодні в Україні діяльність громадських організацій, або інститутів громадянського суспільства охоплює різні сфери суспільних відносин: захист прав людини; сприяння політичним трансформаціям; удосконалення виборчих процесів; реалізації реформи місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні, посилення механізмів демократії участі на місцевому рівні; благодійність (в сфері культури та соціальній сфері); підтримка та реабілітація учасників/ветеранів АТО/ООС, війни; сприяння соціальній згуртованості та стійкості українського суспільства; захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також конституційних прав жителів окупованих територій тощо.

Російська агресія проти України спричинила серйозну гуманітарну кризу, завдавши потужного удару по економічній, соціальній, гуманітарній сферах. Наслідками воєнних дій є низка гуманітарних проблем: загибель та поранення великої кількості людей, масове переміщення цивільних осіб, у т.ч. дітей, як всередині країни, так і за її межі, викрадення людей, руйнація соціальної, транспортно-логістичної, інженерної та цивільної інфраструктури, житла, втрата роботи, доходів, майна, недоступність медичної допомоги, продуктів харчування та багато інших.

За даними дослідження Info Sapiens, на середину квітня, 18 % українців полишили домівки. У проєкції на населення (36,367 млн. з урахуванням 4,8 млн. біженців, які виїхали з України, станом на 1 квітня) це становить 6 546 060 осіб. Оцінюючи гуманітарні наслідки війни, 33 % громадян України називають зменшення регулярного доходу, 22 % – роз'єднання сім'ї, 19 % – втрату роботи, 13 % – повну втрату доходу, 9 % – втрату, руйнування будинку чи майна, 7% – ненадання належної медичної допомоги, 6 % – втрату життя чи здоров'я, 3 % – депресію, стрес, страх, 2 % – голод, 1 % – насильницьке вивезення до Росії, 1 % – катування, знуцання [Пищуліна, с. 168].

Аналітики Центру внутрішньополітичних досліджень НІСД зауважують, що російське повномасштабне збройне вторгнення на суверенну територію України спричинило безпрецедентно масштабну діяльність волонтерських організацій та ініціатив. За 7 місяців війни зареєстровано понад 2000 неприбуткових громадських організацій та благодійних фондів. Варто відмітити, що якщо загальний рівень довіри з боку громадян до діяльності громадських організацій в Україні в цілому у березні 2021 р. складав 53 %, то до волонтерських організацій рівень довіри був вищим: до тих, які допомагають армії – 74 %, до тих, що допомагають переселенцям – 66 % [Стан розвитку громадянського, с. 10]. Станом на серпень 2022 р. рівень довіри українців до волонтерських організацій зріс до 84,5 % [Каплан, с. 7].

Ефективним інструментом поживлення громадянської самоорганізації та активності є ІКТ, можливості яких широко застосовуються у сучасних умовах. Було удосконалено Волонтерську платформу – онлайн-портал, запущений у березні 2021 р., Українською Волонтерською Службою (створена в 2017 р. з метою розвитку культури волонтерства в Україні), Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та ІТ-компанією SoftServe за підтримки Міністерства молоді та спорту для об'єднання волонтерів та організацій зі всієї України – <https://platforma.volunteer.country>. За перші місяці війни кількість її користувачів зросла втричі. Крім того, можливості порталу дублюються в Телеграм-каналі волонтерських можливостей та регіональних волонтерських чатах України.

Станом на липень 2022 р. Волонтерська платформа об'єднала більше ніж 400 тис. користувачів, понад 500 організацій і локальних волонтерських ініціатив та 1150 волонтерських можливостей [Пустовіт].

Завдяки спільним зусиллям органів державної влади, громадських та волонтерських організацій створено низку інформаційних і довідкових ресурсів. Зокрема, започатковано офіційну платформу «СпівДія» (spivdiia.org.ua) для об'єднання волонтерських і державних ініціатив з

гуманітарної допомоги під час війни (бізнес-підтримка, працевлаштування ВПО тощо).

Вдалою ініціативою Української Волонтерської Служби стало створення сайту Паляниця.Інфо – відкритої бази організацій, які надають гуманітарну та волонтерську допомогу населенню по всій Україні. Паляниця.Інфо вміщує понад 950 організацій та ініціатив, які регулярно оновлюються. Портал створений для того, аби спростити пошук допомоги та зробити його ефективнішим. Організації розподілені як за локаціями в Україні, так і за категоріями, актуальними під час війни: гуманітарні штаби, донорство крові, допомога дітям, допомога Захисникам, допомога особам з інвалідністю, допомога переселенцям, допомога стареньким, допомога тваринам, евакуація з міста, їжа та продукти, консультація лікаря, ліки, пошук автоволонтерів, психологічна допомога, розміщення ВПО. Для підтримки зворотного зв'язку команда Паляниці.Інфо створила електронну скриньку за адресою: platforma@volunteer.country [Паляниця.Інфо].

Більшість великих волонтерських організацій мають власні веб-сайти, а також сторінки в соціальних мережах, наприклад:

- БФ «Повернись живим» – <https://savelife.in.ua>
- БФ «Біржа Благодійності «ДоброДій» – <https://248.dp.ua>
- БФ «Карітас України» – <https://caritas.ua/#>
- БФ «Громадянин» – <https://ctzn24.com/ua>
- БФ Сергія Притули – <https://prytulafoundation.org>.

Щодо фінансування, то більшість волонтерських організацій мають мозаїчне фінансування – значну роль відіграє збір коштів на рахунок через соціальні мережі – краудфандинг, додатково використовуються благодійні кошти бізнесу та грантова допомога міжнародних організацій.

Зазвичай, краудфандингові кампанії проводяться на спеціальних платформах. Для прикладу, на такій платформі Спільнокошт після 24 лютого було додано категорію «Перемога України». Проте в умовах війни в Україні краудфандингові кампанії, які проводяться громадських організаціями та

благодійними фондами, змістилися переважно до просторів соціальних мереж. Так, для прикладу, Фондом Сергія Притули через оприлюднення відеозвернень та написання постів у Facebook, Telegram, Twitter, на Youtube було організовано декілька зборів: збір грошей на придбання безпілотної (зібрано 10 млн грн.), «Народний Байрактар» (600 млн грн.), «Народна помста» (352 млн грн. на закупівлю ударних дронів-камікадзе), мегазбір на закупівлю бронетранспортерів Spartan (236 млн грн.) [фонд Притули], які були закриті надзвичайно швидко – від кількох годин до кількох днів. На наш погляд, цьому сприяє кілька факторів:

- швидкість комунікації в соціальних медіа, яка сприяє блискавичному поширенню інформації;

- використання технологій інтернет- та мобільного банкінгу (Приват24, Монобанк), міжнародних електронних платіжних систем PayPal, WebMoney, а також Bitcoin гаманця для крипто валюти, які надають можливість доступу до рахунків та банківських операцій в будь-який час через Інтернет (за допомогою комп'ютера, планшета або телефону).

Новацією 2021 р., пов'язаною з використанням ІКТ, стала можливість отримання грантових коштів: відтепер організації громадянського суспільства мають змогу через онлайн-платформу «Взаємодія» Міністерства цифрової трансформації брати участь в електронних конкурсах, подавати пропозиції своїх проєктів та, якщо здобудуть перемогу, отримувати державні гранти на їх реалізацію.

Підтримуючи українське громадянське суспільство в реагуванні на надзвичайні ситуації, Європейський Союз та ПРООН у рамках програми EU4Dialogue надали перші 19 грантів організаціям громадянського суспільства в Україні [Європейський Союз та ПРООН]. Відібрані проєкти передбачають надання психологічної, юридичної та адміністративної допомоги як ВПО, так і громадам, які їх приймають, а також громадам на передовій, включаючи території, де уряд України відновив контроль. У партнерстві з громадянським суспільством ПРООН допомагає подолати

розрив між місцевою владою, гуманітарними організаціями та найбільш уразливими групами населення, щоб забезпечити справедливе, інклюзивне та ефективне надання гуманітарної допомоги та підтримки у відновленні.

3.3. Використання інформаційно-комунікаційних технологій під час парламентських і президентських виборів

Вибори на початку XXI ст. перетворилися на окремий інформаційно-комунікаційний процес, і є свідченням невіддільності ІКТ від сучасних електоральних процесів, у тому числі і в Україні. Вдале застосування Інтернет-комунікацій під час виборчого процесу здатне демократизувати електоральний процес і загалом змінити принципи політичної комунікації [Михайльчук, с. 130].

Проаналізуємо використання ІКТ як складової президентських та позачергових парламентських виборів 2019 р. Перш за все відмітимо, що за даними моніторингу Інтернет-проникнення в Україні, проведеного компанією Factum Group, у I кварталі 2019 р. частка регулярних користувачів становила 64 % – 21,09 млн українців. При цьому відмічається, що протягом карантинного 2020 р. кількість українських інтернет-користувачів зросла на 2 млн, що відповідає світовим тенденціям. Крім того, варто проаналізувати вікову структуру інтернет-користувачів: у віці 15–34 роки спостерігаються найвищі показники – 78-80 % респондентів використовують Інтернет, далі частка поступово зменшується: 35–44 роки – 82 %, 45–54 роки – 71 %, 55–64 роки – 45,5, 65+ – 19 % [Дослідження інтернет-аудиторії]. Такі показники у виборчій кампанії 2019 р. можна трактувати як наявність проблеми нерівномірного доступу населення до мережі Інтернет, тобто цифрового розриву першого рівня та припустити наявність цифрового розриву другого рівня – вікового.

Особливістю президентських виборів 2019 р. стало подання рекордної кількості заяв для реєстрації кандидатами на пост Президента України – 92,

44 особи були зареєстровані. Українським законодавством передбачена державна підтримка кандидатів шляхом надання ефірного часу для проведення передвиборної агітації кандидатами в електронних (аудіовізуальних) засобах масової інформації на загальнонаціональних теле-, радіоканалах.

Як відмічають аналітики виборів 2019 р, «виборча кампанія в Україні відзначається небувалою активністю політичної боротьби в Інтернет просторі, але чинник цифрових ресурсів все ще не став вирішальним» [Масний]. Це підтверджує і соціолог Ірина Бекешкіна, яка відмітила, що на виборах ще домінувало телебачення: «Коли ми запитували про основні джерела інформації відразу після виборів, то 74 % назвали телебачення, соцмережі – 24» [Драч]. Соціологічні дослідження підтверджують, що помітний вплив Інтернет-ресурси чинять в основному на молодь, тоді як для середньовікової та старшої вікової груп пріоритету роль традиційно відіграє телебачення.

Виборчі штаби оприлюднювали програми та дії своїх кандидатів у всіх доступних інтернет-каналах: політична реклама на сайтах, в соціальних мережах, на відеохостингових сервісах, зокрема в Ютубі, активне ведення сторінок кандидатів тощо. Проте майже не застосувалося таргетування (точне націлювання на сегмент аудиторії) інтернет-агітації, яке є одним із останніх нововведень західних політтехнологів.

Найактивнішу «цифрову агітацію» проводила команда Володимира Зеленського, цільовою аудиторією якого була, насамперед, молодь, яка є активними інтернет-користувачами. У представленні програми В. Зеленського йшлося: «Я розповім Вам про Україну своєї мрії. ...можна проголосувати на виборах – за одну секунду, в Інтернеті... У сучасній Україні це повинно відбуватися із максимальним використанням новітніх технологій» [Програма Зе] («використанням новітніх технологій» – активне покликання переходу на офіційну сторінку Команди Зеленського у мережі Facebook, читачами якої були 43 тис. осіб, вподобали – 36 тис.). У мережі

Facebook були створені хештеги: #зробимоцеразом, #зробимойогоразом, #ze2019, #Zeworld, #зепрезидент та ін. Також були створені офіційні сторінки Зе!команди в мережах Instagram, Twitter, офіційний Youtube-канал, канали та чати в месенджерах, зокрема в Telegram, Viber тощо.

Аналітики ГО «Інтерньюз-Україна» визнали, що «перемога Володимира Зеленського підтверджує: освоєння соціальних медій та їх особливостей – один із вирішальних факторів політичного успіху сьогодні» [Як соцмережі впливають]. Позитивно оцінили використання онлайн ресурсу переможцем виборів експерти, які досліджували виборчу кампанію в Україні на замовлення і за методологією Ради Європи, які зазначили: «Повною мірою можливості соцмереж використав лише Володимир Зеленський, створивши ефект неформального спілкування на рівних, активно залучаючи аудиторію до спілкування» [Драч М.]. Так, на нашу думку, заклик до українців власноруч написати Володимирі Зеленському політичну програму був спробою Зе-команди імітувати мережевий характер політичної сили кандидата, тобто це була спроба встановлення зворотного зв'язку з потенційними виборцями.

Щодо діючого на момент передвиборчої кампанії Президента України П. Порошенка, то представники його прес-служби заявляли: «Штаб Порошенка мав одну з найбільш ефективних кампаній у соцмережах – у межах, які дозволяв статус першої особи. Серед соціальних мереж найбільший пріоритет мав Facebook. Упродовж п'яти років президентства Петра Порошенка команда прес-служби була першою в Україні у застосуванні передових технологій, які дають нам «нові» медіа. Так, свого часу ми стали першими робити «живі» трансляції у фейсбуці, залучаючи більше 20 тисяч онлайн-глядачів, були максимально відкритими, показуючи публічну діяльність президента наживо» [Драч М.]. У пресі була інформація, що у виборчого штабу кандидата була укладена угода про проведення рекламної кампанії на офіційних сторінках у соцмережах з київською агенцією Postmen.

Прес-служби обох кандидатів – П. Порошенка та В. Зеленського оприлюднили дані, що у їхніх командах соцмережами займалися по 8 осіб, хоча аналітики ставлять під сумнів таку невелику кількість залучених SMM-спеціалістів. За даними пресслужби П. Порошенка, як кандидат він витратив на соцмережі в обох турах 4 мільйони 142 тис. грн. (приблизно 160 тис. дол.). Очільник онлайн-кампанії у штабі В. Зеленського М. Федоров заявив ЗМІ, що понад 200 тис. дол. (передовсім на рекламу у фейсбуці та інстаграмі, а вже потім у гуглі) витратили на онлайн ще до першого туру, хоча в офіційному звіті ці витрати взагалі не відображені [Драч М.].

Свідченням ефективності використання ІКТ у виборчому процесі є той факт, що наприклад, Дмитро Гнап, використовуючи цифрові ресурси, зумів провести успішну краудфандингову кампанію із збору 2,5 млн грн для внеску в ЦВК за своє балотування. Або кандидат Ігор Смешко, використовуючи для передвиборчої кампанії лише сторінки в соцмережах та відеоканал на Youtube, зумів отримати понад 6 % голосів виборців [Масний].

Таким чином, закономірний електоральний успіх Володимира Зеленського і не менш показовий неочікуваний результат Ігора Смешка є аргументами на користь припущення, що роль інтернет-технологій у майбутньому лише зростатиме, і їх варто активно долучати до виборчих кампаній.

Проте використання електронних ресурсів і соціальних мереж не лише стимулює електоральну участь громадян. Їхня анонімність дозволяє стати чудовим майданчиком для замовників для вкидання будь-якої інформації, створення фейків для роздмухування будь-якого скандалу. Так, рухом «Чесно» були зафіксовані проплати співробітниці агенції Postmen для розкрутки пабліків, які критикували головних опонентів П. Порошенка, наприклад, роликів, у яких його головного суперника зображали «наркозалежним» чи «некомпетентним» («лікар, не маючи досвіду, хоче відрізати хворому ногу, хоча той поранив руку» тощо). Представники обох лідируючих кандидатів неодноразово звинувачували один одного у

використанні опонентами так званих «ботоферм» для чорного піару, штучних коментарів і маніпуляцій у соцмережах.

При цьому не лише прямі учасники президентських перегонів були активними політичними гравцями в українському інтернет-просторі, значна частина втручання через “ботів” хакерів та фейкові ресурси відбувається з боку Росії, зокрема мережа Vkontakte стала своєрідним «раєм» для російської пропаганди, де культивується жорстка критика щодо України, її політики, суспільства, культури.

Проте не можна однозначно дати негативну оцінку описаним вище діям, оскільки можливість висловити свою позицію є ознакою демократичності політичного режиму в державі. Так, експерт Української фундації безпекових студій Д. Дубов зауважує: «Іноді взагалі складається враження, що саме неспроможність відповісти на інформаційні маніпуляції у власному інформаційному просторі є ознакою демократичності держави в сучасному світі» [Виборча кампанія 2020].

З активним використанням можливостей «нових» ресурсів, зокрема соціальних мереж, відбулася і передвиборча кампанія позачергових парламентських виборів, що відбулися 21 липня 2019 р. Результати дослідження фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології у серпні 2019 р. засвідчили використання ресурсу соціальних мереж політичними партіями, які увійшли до Верховної Ради дев'ятого скликання.

Найвища частка користувачів соцмереж зафіксована у прихильників партії «Європейська солідарність» – 67,8 % (з них мережу Facebook використовують 44,9 %, Instagram – 11 %, Twitter – 3,4 %, Vkontakte – 0 %, Однокласники – 2,5 %, нагадаємо останні дві офіційно заборонені в Україні).

Схожі результати і у партії «Слуга народу»: користувачів – 63,2 % (з них мережу Facebook використовують 47 %, Instagram – 18,7 %, Twitter – 4,3 %, Vkontakte – 1,6 %, Однокласники – 3,3 %).

Порівнюючи отримані дані з результатами використання ресурсу соціальних мереж в президентській кампанії 2019 р., можна зробити висновок, що обидві команди (В. Зеленського / «Слуги народу» та П. Порошенка / «Європейської солідарності») розуміють значення соцмереж як джерела політичної інформації, що формує електоральний вибір громадян.

Менше значення соцмереж як джерела політичного вибору зафіксовано у прихильників партії «Опозиційна платформа – За життя» – 36,7 % користуються соцмережами, в основному Facebook (23,3 %), у партії «Батьківщина» – 34,2 %, Facebook використовують 21,5 %. Причина може критися у віковій структурі електорату різних політичних сил.

Частка тих, хто не довіряє соціальним мережам коливається від 6,3 % у прихильників партії «Батьківщина» до 17,8 % – у «Європейської солідарності»; «Слуга народу» – 10,9 %, ОПЗЖ – 10 % [Драч].

Також можна відмітити, що партія «Голос» досить пізно заявила про себе, але її входження до парламенту свідчить про те, що масштабне залучення соцмереж може бути чи не вирішальною частиною електоральної стратегії.

Аналітики найпомітніше оцінюють використання мережевого ресурсу саме партією «Слуга народу»: «Повністю опанувавши соцмережу з репутацією платформи про «несерйозне», ця партія зі швидкістю світла упаковала політику в інста-формати. Хештеги Зеленського та його команди використовували навіть у дописах про «Європейську Солідарність», «Батьківщину» та «Голос» [Як соцмережі впливають].

Проведення виборів у 2019 р. відбувалося з використанням єдиної інформаційно-аналітичної системи «Вибори». Сучасні ІКТ дозволили отримувати відомості щодо активності виборців та результатів підрахунку голосів виборців, які поновлювалися на офіційному веб-сайті ЦВК цілодобово кожні 15 хвилин, а на екранах прес-центру Комісії – в режимі реального часу [Вибори Президента Аналітичний звіт.].

Крім того, у лютому 2019 р. було запущено інформаційно-аналітичну систему «Вибори-2019» – геоінформаційний аналітичний портал МВС України призначений для моніторингу здійснення правопорушень та відображення публічної інформації про стан громадської безпеки. Запровадження цієї системи було позитивно оцінено як національними громадськими організаціями, так і міжнародними організаціями, які постійно здійснюють спостереження на виборах в Україні. Остаточному звіті Місії БДПЛ ОБСЄ зі спостереження за виборами щодо чергових виборів Президента України 31 березня та 21 квітня 2019 р. відзначено, що «це були перші вибори, під час яких Міністерство внутрішніх справ (МВС) запустило інтерактивну базу даних із загальнонаціональною інформацією про розслідування, пов'язані із виборами, яка регулярно оновлювалась» [Україна. Чергові вибори, с. 37].

Рухаючись у напрямку вступу до Європейського Союзу, Україна має запровадити можливість електронного голосування на виборах, як у найбільш розвинених країнах. Адже електронні механізми, інкорпоровані у виборчі процедури, здатні демократизувати виборчий процес. У лютому 2022 р. Комітетом міністрів Ради Європи були прийняті Керівні настанови щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій у виборчому процесі [Committee of Ministers], спрямовані на підвищення довіри громадян до демократії. Закріплено можливість застосування ІКТ на різних етапах виборчого процесу: збір електронних підписів на підтримку ініціатив чи петицій, кандидатів чи партій; оприлюднення в Інтернеті виборчої інформації; електронна передача даних про вибори між місцевими, регіональними та центральними виборчими органами; онлайн-навчання виборчого персоналу, електронна акредитація спостерігачів; встановлення, обробка, передача та оприлюднення результатів виборів; спостереження за різноманітною виборчою діяльністю тощо.

Цю ідею підтримує Президент України В. Зеленський, який у 2021 р. заявив, що «питання онлайн-голосування на виборах опрацьовується з 2

компаніями – Microsoft та Apple» [Зеленський каже]. Проте реальне просування українського законодавства в цьому напрямку має значною мірою декларативний характер. У новому Виборчому Кодексі від 19 грудня 2019 р. законодавці так і не спромоглися ані запровадити можливість електронного голосування, ані навіть навести визначення цього терміна. Від проведення пілотного проєкту електронного голосування на місцевих виборах у жовтні 2020 р. Центральна виборча комісія відмовилася.

Президентські та парламентські вибори 2019 р. довели, що ігнорувати соцмережі як частину реальності не варто. Широке використання ІКТ у виборчому процесі потенційно може покращити здійснення політичних прав громадян у контексті кращої доступності, збільшення можливостей для взаємодії та підвищення прозорості. Інші переваги стосуються адміністрування виборів щодо швидкості, ефективності чи точності. У той же час, впровадження та використання ІКТ також збільшує складність і підвищує вразливість до загроз і ризиків, властивих рішенням або системам ІКТ, що використовуються.

Висновки до розділу 3

Базисом інформаційного суспільства виступає інформаційна економіка: капіталістична, включена в глобальну ринкову мережу, заснована на широкому використанні можливостей новітніх ІКТ. Стрімке зростання в Україні ринку інформаційних технологій, бурхливий розвиток ІТ-індустрії, що підтверджується позитивною зміною позицій України в глобальних Індекссах цифрової економіки, дещо швидші, ніж у середньому по світу, темпи загальної цифровізації економічних та соціальних відносин у межах країни дозволяють зробити висновок, що Україна перетворюється на суб'єкта інформаційної економіки. Підтримка цього сектора потенційно може забезпечити високий рівень конкурентоспроможності нашої країни на світовому ринку, а також створити додаткові нові робочі місця.

Розвиток ІКТ є рушієм для основних інновацій не лише у виробництві, але й в послугах. Одним із напрямів задоволення соціально-політичних потреб суспільства є використання сучасних організаційно-технічних рішень за допомогою інтернет-технологій, для прикладу, системи «Трембіта».

ІКТ є потужним інструментом мобілізації громадянського суспільства довкола вирішення гуманітарних проблем. Сьогодні в Україні у зв'язку з російсько-українською війною мобілізуючим фактором для громадянського суспільства стало волонтерство, учасники якого активно використовують можливості мозаїчного фінансування «знизу» для подолання гуманітарної кризи, організаційні можливості інтернет-технологій, що забезпечують миттєве поширення інформації.

ІКТ перетворюються на потужний інструмент виборчого процесу. Президентські та парламентські вибори в Україні 2019 р. засвідчили, що використання електронних соціальних мереж як джерела політичного вибору приносить позитивні політичні дивіденди, незважаючи на високу частку інформаційних маніпулятивних технологій, якими грішать інтернет-ресурси через свою можливу анонімність. Крім того, сучасні ІКТ забезпечують інформатизацію та технологізацію як самого виборчого процесу (електронна система «Вибори»), так і громадську безпеку під час цього процесу (інформаційно-аналітична система «Вибори-2019» МВС України).

Констатуємо, що сучасний виборчий процес в Україні на шляху до включення до європейської спільноти потребує суттєвих змін і модернізації, зокрема ефективного супроводу новітніми ІКТ, здатними раціоналізувати, оптимізувати та легітимізувати процес волевиявлення громадян. Для впровадження електронного голосування в Україні необхідно вирішити низку завдань: по-перше, розробити відповідну нормативно-правову базу; по-друге, забезпечити рівний доступ усіх громадян до мережі Інтернет, щоб уникнути «цифрового розриву»; по-третє, впровадити механізми безпечної ідентифікації громадян з використанням цифрових підписів і електронних

ID-карток, по-четверте, сформувати суспільну довіру до безпеки та прозорості інституту виборів з використанням новітніх ІКТ тощо.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено науково-теоретичне узагальнення та запропоновано напрями становлення інформаціональної демократії в Україні, що дало змогу сформулювати наступні висновки.

Проаналізовано теорії «інформаціонального» і мережевого суспільства М. Кастельса, які утворюють теоретичний базис розбудови інформаціональної демократії в Україні. Низка теорій, а саме: мережевого суспільства як соціальної структури «інформаціонального» суспільства, глобальної «інформаціональної» економіки, соціального «плинного простору» та «позачасового часу», «соціальної стратифікації» робочої сили, мережевої держави – утворюють концепцію «інформаціонального суспільства» М. Кастельса, яка пояснює структурну реорганізацію у виробничих відносинах, відносинах влади та відносинах досвіду в сучасну інформаційну епоху.

На основі вивчення досвіду становлення «інформаціональної демократії» у таких розвинених країнах, як Фінляндія, Естонія та США, з'ясовано, що комплексна універсальна модель, яка б могла бути запозичена Україною, відсутня, проте доцільним є впровадження окремих механізмів формування інформаціонального суспільства. Зважаючи на приналежність до групи постсоціалістичних країн та хронологічно близький початок процесів самостійного демократичного державотворення, корисним для України є вивчення досвіду Естонії, яка на сьогодні є прикладом належного впровадження інформаційної (електронної) демократії в Європі, зокрема в частині вбудови цифрових інструментів у всі сфери життєдіяльності суспільства. З фінської моделі доцільним видається запозичення механізмів економіко-технологічного зростання (пріоритетний розвиток сектора виробництва інформаційних технологій) у поєднанні з програмами соціального розвитку суспільства.

Доведено, що в Україні набувають розвитку тенденції, які, на думку М. Кастельса, є ефективними для перспективного становлення інформаційної демократії, зокрема в частині:

- «відтворення локальних держав»: запровадження інструментів локальної демократії в умовах активної децентралізації та регіоналізації державної влади сприяє зростанню участі членів територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення. Політична локалізація частково нівелює втрату національного суверенітету в умовах економічної глобалізації.

- збільшення політичної участі громадян внаслідок розвитку ІКТ відбувається через зростання рівня інформаційної залученості до політичного життя, що має наслідком появу низових ініціатив, протестних рухів, «ризомних» революцій.

- політична мобілізація навколо «неполітичних справ» у суспільстві та розвиток «символічної політики» як засобу зворотного впливу на владу значною мірою корелюються з рівнем застосування новітніх ІКТ, які уможливили ефективний вплив українського громадянського суспільства на мовну політику держави.

Обґрунтовано, що використання ІКТ підвищує ефективність розв'язання економічних, соціально-політичних, гуманітарних проблем. Внаслідок зростання ринку інформаційних технологій, розвитку ІТ-індустрії Україна трансформується в суб'єкта інформаційної економіки, займаючи певну нішу в структурі глобальної економіки. Це сприяє задоволенню соціально-політичних потреб суспільства шляхом використання сучасних організаційно-технічних рішень (для прикладу, система «Трембіта»). ІКТ, зокрема інтернет-технології, використовуються як засіб мобілізації громадянського суспільства довкола вирішення гуманітарних проблем, створюючи переваги у вигляді надшвидкого поширення інформації для великого кола користувачів, мозаїчного фінансування «знизу» через

уможливлення застосування краудфандингу, використання технологій вітчизняного та міжнародного інтернет- та мобільного банкінгу тощо.

Визначено, що в Україні ІКТ перетворюються на потужний інструмент виборчого процесу, зокрема в частині інформатизації та технологізації виборчого процесу, використання електронних мереж як джерела політичного вибору. Означено перспективою інформаційно-комунікаційної модернізації виборчого процесу запровадження електронного голосування, що потенційно може підвищити електоральну активність українців, а також окреслено завдання для успішного впровадження означеної новації: унормування законодавчого забезпечення, забезпечення рівного доступу всіх громадян до мережі Інтернет, впровадження механізмів безпечної ідентифікації громадян, формування суспільної довіри до безпечності та прозорості інституту виборів з використанням новітніх ІКТ тощо.

У цілому констатуємо, що українська демократія перебуває у процесі становлення інформаціональної форми, зокрема за такими ознаками: формування мережевого суспільства, розвиток елементів «інформаціональної» економіки, активне використання ІКТ у політичній мобілізації та мобілізації громадян навколо «неполітичних справ, виборчому процесі, у розв'язанні гуманітарних проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бекешкіна І. Політична залученість громадян. 2008. URL: <https://npu.edu.ua/images/fbfiles/files/12.pdf> (дата звернення: 01.09.2022).
2. Благодійний Фонд Сергія Притули: веб-сайт. URL: <https://prytulafoundation.org/> (дата звернення: 15.11.2022).
3. Богів Я. С. Представницька демократія як форма реалізації народного суверенітету. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки.* 2019. Вип. 6. № 911. С. 244–253.
4. Була С. Теоретико-методологічний аналіз локальної демократії як умови та інструменту становлення консолідованої демократії в перехідних суспільствах (на прикладі України) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Львів, 2012. 19 с.
5. Бурін О. М. Проблеми впровадження концепції локальної демократії в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2014. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=752> (дата звернення: 15.09.2022).
6. Буря К. М. Політико-правові засади легітимації локальної демократії в умовах політичних трансформацій: дис. на здобуття н. ст. доктора філософії: спеціальність – 052 – політологія. Дніпро, 2021. 223 с.
7. Васильєва А. І. Концептуальні підходи впровадження електронної демократії: досвід США. *Право та державне управління.* 2021. № 3. С. 31–37.
8. Вибори Президента України. 31 березня 2019 року: Аналітичний звіт. Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/10/2019-VPU-ua-Analytical-report.pdf> (дата звернення: 30.10.2022).
9. Виборча кампанія 2020: у 2019-му всі медіа били в одну точку, зараз ми повернулися до олігархічного плюралізму. Опитування експертів і

політиків. Частина II. *Детектор медіа*. 28 жовтня 2020. URL: <https://detector.media/> (дата звернення: 30.10.2022).

10. Виборчий кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

11. Войнова Е. О. Концепція мережевого суспільства як структурно-функціоналістська основа теорії електронної демократії. *Політикус*. 2021. Випуск 1. С. 12–19.

12. Воронков О. Мережева країна: як Естонія запровадила е-урядування: і чим цей досвід може бути корисним для України. *Mind*. 2019. 12 серпня. URL: <https://mind.ua/openmind/20200751-merezheva-krayina-yak-estoniya-zaprovadila-e-uryaduvannya> (дата звернення: 25.09.2022).

13. Гончарова К. Чому потрібно регулювати інтернет: відповідає Френсіс Фукуяма. *Детектор медіа*. 2019. 16 жовтня. URL: <https://ms.detector.media/onlain-media/post/23656/2019-10-16-chomu-potribno-regulyuvaty-internet-vidpovidaie-frensis-fukuuyama/> (дата звернення: 26.09.2022).

14. Городецький О. Глобальність як системна ознака інформаційного суспільства. *Політичний менеджмент*. 2011. № 6. С. 111–119.

15. Городецький О. О. Інформаційне суспільство як об'єкт дослідження у політичній науці. *Вісник НТУУ «КПІ»*. *Політологія. Соціологія. Право* : збірник наукових праць. 2011. № 4 (12). С. 45–50.

16. Гриценко А. Фінляндія опинилася за крок від членства в НАТО: чим відповість Росія / Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/finlyandiya-opynylasya-za-krok-vid-chlenstva-v-nato-chum-vidpovist-rosiya> (дата звернення: 15.10.2022).

17. Грущинська Н. М. Становлення мережевої економіки як каталізатора гео економічних процесів. *Вчені записки* : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»;

[редкол.: О. Яценко (голов. ред.) та ін.]. Київ : КНЕУ, 2019. Вип. 20. С. 96–108.

18. Губарева В. Порахувати голоси всього за 2 години замість 2 тижнів: як в Естонії організовані електронні вибори. 2020. URL: <https://rubryka.com/article/e-elections-estonia/> (дата звернення: 15.10.2022).

19. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати шостої хвилі соціологічного дослідження: аналітичний звіт. К., 2021. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20211209_dec/A_Report_Decentralization_Wave_6_ukr.pdf (дата звернення: 30.09.2022).

20. Дослідження інтернет-аудиторії / Інтернет Асоціація України. URL: <https://inau.ua/proekty/doslidzhennya-internet-audytoriyi> (дата звернення: 24.10.2022).

21. Драч М. Порошенко у соцмережах: 8 офіційних співробітників та чий(сь) ролики про «наркозалежного». *Радіо Свобода*. 10 лютого 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/poroshenko-sotcialni-meregi-zelenskii-vybory/30425285.html> (дата звернення: 02.11.2022).

22. Заглада В. М. Становлення інформаційної демократії в умовах розвитку «інформаціонального суспільства. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах» (м. Вінниця, 17 листопада 2022 р.) / редкол. Вергелес К. та ін. Вінниця : ..., 2022. С.

23. Електронні петиції: офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://petition.president.gov.ua> (дата звернення: 25.10.2022).

24. Е-петиції: популярна новація чи імітація діалогу? 20 листопада 2015. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/science/2015/11/151120_e_petitions_az (дата звернення: 25.10.2022).

25. Європейський Союз та ПРООН підтримують українське громадянське суспільство в реагуванні на надзвичайні ситуації / Представництво Європейського Союзу в Україні. 4 серпня 2022. URL: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine> (дата звернення: 02.11.2022).
26. Євсєєв К. В. Мовна ситуація й історична пам'ять в Україні: чинники символізації. *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С. 123–134.
27. Євсєєв К. В. Символічна політика в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. Вип. 6. С. 310–322.
28. Житомирська міська рада: веб-сайт. URL: <https://zt-rada.gov.ua> (дата звернення: 14.11.2022).
29. Зеленський каже, що питання онлайн-виборів опрацьовують з Apple і Microsoft. *Економічна правда*. 26 листопада 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/11/26/680176/> (дата звернення: 30.10.2022).
30. Зінченко О. А., Даріюш П., Зінченко Д. С. Інформаційна економіка: концепція, сутність та розвиток. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2019. № 16. С. 3–13.
31. Зуйковська А. Соціальні мережі як середовище політичної комунікації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 1(69). С. 272–280.
32. Капустіна Н. Б. Мережеве суспільство: введення в концептуальні основи теорії М. Кастельса. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 21–24.
33. Кастельс М. Інтернет-галактика: Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. К.: Ваклер, 2007. 304 с.
34. Кастельс М, Хіманен П. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель. К.: Вид. «Ваклер», 2006. 232 с.

35. Кирилюк Ф. М., Кирпичник Р. І. Роль фінського феномену в модернізації політичної культури скандинавських країн другої половини ХХ – початку ХХІ століття. *Молодий вчений*. 2021. № 3 (91). С. 33–35.

36. Кірієнко О. Структурні трансформації політичної реальності в умовах глобалізації та інформаційного суспільства: теоретико-методологічний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 12. С. 202–208.

37. Климончук В. Й. Політична участь громадян України як вияв антропологічного виміру свободи. *Політичний менеджмент*. 2012. № 4–5. С. 72–80.

38. Ковальчук В. Б., Забокрицький І. І. Представницька демократія: поняття, ознаки, критерії. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 159–163.

39. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

40. Консультації з громадськістю і стейкхолдерами. Унормовуємо і впроваджуємо. Методично-практичні рекомендації з проведення органами місцевого самоврядування консультацій з громадськістю та заінтересованими сторонами (стейкхолдерами). 2020. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/664/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96_%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%96%CC%88.pdf (дата звернення: 15.10.2022).

41. Концепція розвитку електронної демократії в Україні: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#top> (дата звернення: 15.10.2022).

42. Користування інтернетом серед українців: результати телефонного опитування, проведеного 13-18 травня 2022 року: прес-реліз

КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1115&page=1>
(дата звернення: 12.10.2022).

43. Крижанівська В. Цифровізація політичної участі: загрози та перспективи. *Грані*. 2021. Том 24. № 9. С. 82–90.

44. Малишенко Л. О. Впровадження електронної демократії: концептуальні підходи та особливості процесу реалізації в Україні: автореф. дис. на здобуття н. ст. к. політ. н.: 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Одеса, 2009. 29 с.

45. Маруховський О. О. Політичні аспекти зарубіжних концепцій інформаційного суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. політ. н. спец. 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. Київ, 2008. 15 с.

46. Масний В. Інтернет і вибори: всі хотіли – мало хто зміг. *Укрінформ*. 3 квітня 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2673676-internet-i-vibori-vsi-hotili-malo-hto-zmig.html> (дата звернення: 24.10.2022).

47. Мельниченко В. І. Децентралізація та деконцентрація публічної влади на пострадянському просторі : детермінованість, значення, межі. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1–2. С. 282–288.

48. Митко А. М. Застосування е-технік для взаємодії влади та громади. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*: збірник наукових статей. Чернівці, 2016 Т. 33–34. С. 274–283.

49. Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу: [монографія]. Луцьк : Вежа-друк, 2014. 400 с.

50. Михальчук С. О. Інтернет-комунікації як чинник демократизації електоральної участі громадян України: дис. ... к. політ. н.: 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Луцьк, 2017. 248 с.

51. Мова об'єднує: веб-сторінка у мережі Facebook. URL: <https://www.facebook.com/zakonpromovu5670> (дата звернення: 25.10.2022).

52. Молчанов Д. Куди поділася "Трембіта"? Що сталося з державною системою обміну даними через півтора року після запуску. *Економічна правда*. 16 лютого 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/02/16/671058/> (дата звернення: 30.10.2022).

53. Мороз В. Роль інтернет-технологій у розвитку продемократичних рухів: Кейси протестів в Україні 2013-2014 та Білорусі 2020 / ГО «Інтерньюз-Україна», 2020. 96 с.

54. Овчаренко Д. Огляд ІТ-індустрії України: прогноз на 2022 рік. URL: <https://alcor-bpo.com/uk/your-own-rd-office-news/ukrainian-it-industry-market-overview-for-2022/> (дата звернення: 25.10.2022).

55. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022 р.) / Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia> (дата звернення: 02.11.2022).

56. Паляниця.Інфо: веб-сайт. URL: <https://palyanytsya.info/about> (дата звернення: 30.10.2022).

57. Партія розвитку громад: веб-сторінка у мережі Facebook. URL: <https://www.facebook.com/prh.Sarny/> (дата звернення: 02.10.2022).

58. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. URL: <https://program.ze2019.com/> (дата звернення: 22.10.2022).

59. Пишуліна О., Юрчишин В., Маркевич К., Міщенко М., Добровольський Д. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства: аналітична доповідь. К., 2022. 227 с.

60. Підгайна Є. Естонська «мафія»: чим затягує у свої тенета балтійська країна. *Mind*. 2019. 3 липня. URL: <https://mind.ua/publications/20199240-estonska-mafiya-chim-zatyague-u-svoiyi-teneta-baltiyska-krayina> (дата звернення: 15.10.2022).

61. Підтримувана Євросоюзом система «Трембіта» допомагає розвитку цифрового врядування в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13347> (дата звернення: 26.10.2022).

62. Податки та система оподаткування в Фінляндії. URL: <https://migrant.biz.ua/finliandiia/biznes-fi/podatky-u-finliandii.html> (дата звернення: 15.10.2022).

63. Полянська В. Символічна політика: сутність, структура, умови реалізації. *Політичний менеджмент*. 2004. № 3. С. 87–97.

64. Портал мовної політики: веб-сайт. URL: <http://language-policy.info/pro-proekt/> (дата звернення: 20.10.2022).

65. Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки національного музичного продукту та обмеження публічного використання музичного продукту держави-агресора: Закон України від 19 червня 2022 р. № 2310-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2310-20#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

66. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування окремих питань організації та діяльності органів місцевого самоврядування та районних державних адміністрацій»: Закон України від 17 листопада 2020 р. № 1009-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-IX#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

67. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05 лютого 2015 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#top> (дата звернення: 15.10.2022).

68. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

69. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 5 лютого 2015 р. № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

70. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

71. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення: 15.10.2022).

72. Про Порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президентові України: Указ Президента України від 28 серпня 2015 р. № 523/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523/2015#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

73. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 червня 2014 р. № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#top> (дата звернення: 15.10.2022).

74. Про стан розвитку громадянського суспільства України в 2021 році та його зміни на початку 2022 року: Матеріали щорічної доповіді / за заг. ред. Ю. Каплан. Київ : НІСД, 2022. 56 с.

75. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

76. Пропозиція: політична партія: веб-сайт. URL: <https://proposition.org.ua> (дата звернення: 03.10.2022).

77. Пустовіт О. Волонтерська Платформа об'єднала 400 тисяч українців довкола допомоги Україні під час війни. *ЮНІСЕФ-Україна*. 11 липня 2022. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/volunteer-hub-helps-400000-ukrainians-make-difference> (дата звернення: 02.11.2022).

78. Розвиток інформаційного суспільства: Колективна монографія в 10-ти томах / Том 10. Інформаційно-комунікаційні аспекти міжнародної та

національної безпеки. К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2013. 342 с.

79. Савельєва Т. П. Суспільно-політичні рухи як чинник державотворення: політико-інституційний вимір: дис. на здобуття н. ст. к. політ. н.: 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Харків, 2018. 214 с.

80. Славіна О. В. Символічне управління політичними трансформаціями як постмодерністська технологія впорядкування змін. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 92. С. 307–311.

81. Слободяник О. Г. Інформаційна демократія: погляди та основні парадигми. *Міжнародні відносини. Серія Політичні науки*. 2015. № 9. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2897 (дата звернення: 30.09.2022).

82. Стан демократії, прав людини та верховенства права в Європі. Загальна відповідальність за демократичну безпеку в Європі: доповідь Генерального Секретаря Ради Європи. 2015. URL: <https://edoc.coe.int/en/an-overview/6455-state-of-democracy-human-rights-and-the-rule-of-law-in-europe.html> (дата звернення: 15.09.2022).

83. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2021. 112 с.

84. Статистичний щорічник України за 2020 рік / Державна служба статистики України. К., 2021. 455 с.

85. «Трембіта»: Система електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів: веб-сайт. URL: <https://trembita.gov.ua/ua/projects/trembita-vzayemodiya-reyestriv> (дата звернення: 01.11.2022).

86. Україна. Чергові вибори Президента 31 березня та 21 квітня 2019 року. Місія БДПЛ зі спостереження за виборами: Остаточний звіт / Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ. Варшава, 2019. 92 с.

87. Участь громадськості в процесі прийняття рішень: Огляд стандартів та практик у країнах – членах Ради Європи. Страсбург, 2016. 58 с. URL: https://ecnl.org/sites/default/files/files/Overview-of-participation-standards_Ukr.pdf (дата звернення: 04.10.2022).

88. Фролова Л. В., Бавико О. Є. Тенденції розвитку мережевих бізнес-структур. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/11_2020/24.pdf (дата звернення: 22.10.2022).

89. Функціонування демократичних інституцій в Україні: Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1755 (4 жовтня 2010). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a19#Text (дата звернення: 02.10.2022).

90. Цумарєв М. І. Формування громадянської культури локальної демократії в сучасній Україні: дис. ... к. політ. н.: 23.00.03 – політична культура та ідеологія. К., 2019. 245 с.

91. Шамрай В. Криза демократії та ефект публічного дискурсу. *Філософська думка*. 2018. № 5. С. 93–109.

92. Щур М. Українська зброя – громадянське суспільство – головний об'єкт агресії Росії – історик. *Радіо Свобода*. 2 лютого 2015. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26825543.html> (дата звернення: 31.10.2022).

93. Як соцмережі впливають на політику в Україні: висновки дослідження. *Інтерньюз-Україна*. 28 листопада 2019. URL: <https://internews.ua/opportunity/social-network-research> (дата звернення: 23.10.2022).

94. 70% українців так чи інакше цікавляться політикою, понад 12% "занурені в неї з головою", і тільки 17% громадян політика зовсім не цікавить / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». 24 лютого 2015. URL: <https://dif.org.ua/article> (дата звернення: 25.10.2022).

95. Case Study: 10,000 citizens partake in Kortrijk's digital referendum. URL: <https://www.citizenlab.co/blog/civic-engagement/case-study-citizen-participation-in-kortrijk/> (дата звернення: 30.09.2022).

96. Castells M. End of Millennium. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. III. Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 2010. 456 p.
97. Castells M. Preface to the 2010 Edition of The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. II. Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 2010. Pp. XVII–XXXVI.
98. Castells M. Rupture: The Crisis of Liberal Democracy. Cambridge, UK: Polity Press, 2018, 136 p.
99. Castells M. The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. II. Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 2010. 538 p.
100. Castells M. The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. I. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell, 2010. 597 p.
101. Committee of Ministers' Guidelines on the use of information and communication technology (ICT) in electoral processes in Council of Europe member States / European Committee on Democracy and Governance. 9 February 2022. URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680a575d9 (дата звернення: 16.10.2022).
102. Day M. Book Review, Manuel Castells's "Rupture: the crisis of liberal democracy". *International Journal of Communication*. 2019. July. URL: https://www.researchgate.net/publication/334770561_Book_Review_Manuel_Castells's_Rupture_the_crisis_of_liberal_democracy (дата звернення: 17.10.2022).
103. Democracy in Europe: crisis and perspectives: Resolution Parliamentary Assembly № 1746 (2010). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=17882&lang=en> (дата звернення: 30.09.2022).
104. E-Democracy: веб-сайт. URL: <http://forums.e-democracy.org> (дата звернення: 02.10.2022).
105. Estonian Digital Society: веб-сайт. URL: <https://e-estonia.com> (дата звернення: 19.09.2022).

106. KOF Globalisation Index: the Netherlands overtakes Switzerland as the most globalised country in the world / KOF Swiss Economic Institute, 2021. URL: <https://kof.ethz.ch/en/news-and-events/media/press-releases/2021/12/kof-globalisation-index-2021.html> (дата звернення: 15.10.2022).

107. Mackay H., Maples W., Reynolds P. Investigating the Information Society. London-New York: The Open University. URL: <https://www.routledge.com/books/Investigating-Information-Society-isbn9780415268325> (дата звернення: 16.08.2022).

108. Menke M. E-Democracy: How to Participate in Politics Digitally. *The New Federalist*. 2020. 15 July. URL: <https://www.thenewfederalist.eu/e-democracy-how-to-participate-in-politics-digitally?lang=fr> (дата звернення: 10.09.2022).

109. Shuliak A. Retrospective Analysis of Information Democracy in the Political and Information Space of Ukraine (1991-2018). *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2019. № 40. С. 196–206.

110. The National Information Infrastructure: Agenda for Action.09.15.1993. URL: <https://clintonwhitehouse6.archives.gov/1993/09/1993-09-15-the-national-information-infrastructure-agenda-for-action.html> (дата звернення: 15.10.2022).

111. Utah County Makes History With Presidential Blockchain Vote. *Government technology*. 2020. October, 20. URL: <https://www.govtech.com/products/UtahCounty-Makes-History-With-Presidential-Blockchain-Vote.htm> (дата звернення: 23.10.2022).